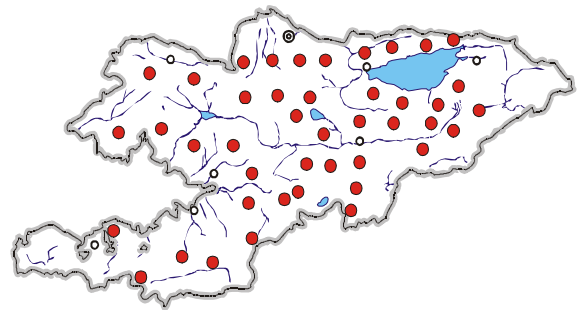

Суусар

Martes (Martes) foina Ezxleben (1777)

Жырткычтар сымалдар – **Carnivora** – Хищные
 Кундуздар – **Mustelidae** – Куньи

Статусу: Түр сейрек кездешүүчү, бирок жоголуп бара жатуучу.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Европанын жана Азиянын тоолуу райондорунда кездешет. Кыргызстанда бардык тоо кыркаларында жашайт.

Жашаган аймактары. Анын эң жагымдуу биотоптору – ортонку жана бийик тоолордо, таштуу жана шагылдуу таштар.

Саны. Республика боюнча саны төмөн, 10 км² бир особдон аз келет. Түштүктөгү тоолордо бул көрсөткүчтөр бир топ жогору жана Борбордук менен Чыгыш Тяньшанда суусарлар абдан аз [6,3].

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Чээнге кирбөөчү жырткыч катары жыл бою ал активдүү. Негизинен чычкан сымал кемирүүчүлөр жана чыйпылдак чычкандарга аңчылык кылууга жөндөмдүү, алар таштуу зоналардын жана шагылдардын арасынан табышат. Азыктануусунда көрүнүктүү орунду куштар ээлейт. Суусар жекече участкаларды ээлейт, бирок ар кандай себептер менен бир-бирине өтүп турушат. Күүгүмдө жана түнкүсүн активдүү, күндүз жашыруун жерлерде жүрүшөт. Суусарлардын кууту июль-августта өтөт, кийинки жылы чөндөлөйлөрү апрель-майда гана туулат. 2-5 туушат, алардын көздөрү бир айдан кийин гана ачылат. 3 айдан кийин өз алдынча жашап калышат [8]. 2-3чү жылы жыныстык жагынан жетилип калышат [8,9].

Чектөөчү факторлор. Төмөнкү тукумдуулугу, азык базасынын жетишсиздиги, браконьерлер жана суук, калың кардуу кыш.

Көбөйтүү (колдо багуу). Колдо аларды керектүү жаныбар катары кармашпайт.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Атайын коргоо чаралары иштелип чыккан эмес.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Иштелип чыккан эмес.

Каменная куница или белодушка

Martes (Martes) foina Ezzleben (1777)

Статус: VII категория, Lower Risk/least concerned, LR/lc. Редкий вид с невысокой численностью.

Распространение общее и в стране. Горные районы Европы и Азии. В Кыргызстане обитает по всем хребтам [3]. В Кыргызстане обитает подвид *Martes (Martes) foina intermedia* Severtzov, 1873.

Место обитания. Излюбленные биотопы – каменистые крупно-обломочные нагромождения и осыпи в среднегорье и высокогорье.

Численность. Довольно низкая, менее одной особи на 10 км². Несколько выше эти показатели в горах на юге республики и очень мало ее в Центральном и Восточном Тянь-Шане [6,3].

Образ жизни (жизненные циклы). Незимоспящий хищник, активен в течение круглого года. Охотится в основном на мышевидных грызунов и пищух, преследуя их среди скал и осыпей. Заметное место в питании занимают также птицы [8]. Имеет индивидуальные участки, но по разным причинам может совершать переходы. Активна в сумерках и ночью, днем находится в убежищах. Гон проходит в июне – августе, молодые рождаются только на следующий год в апреле – мае. В помете 2 – 5 детенышей, которые прозревают месяц спустя, а через три месяца живут самостоятельно [8]. На второй, третий год становятся половозрелыми [8,9].

Лимитирующие факторы. Видимо, низкая плодовитость, недостаточная кормовая база, браконьерство и суровые многоснежные зимы.

Разведение (содержание в неволе). Не представляет хозяйственного интереса, не разводят.

Меры охраны существующие. Не разработаны.

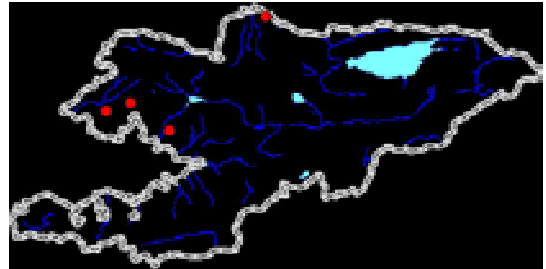
Beech marten

Martes (Martes) foina Ezzleben (1777)

Status: VII category, Lower Risk/least concerned - LR/lc. Rare species, occurs in all mountainous ridges in Kyrgyzstan. Prefers stony-rocky habitats in mid- and highlands. Density is low, less than 1 individual per 10 km², it is higher in the south, very low on Central and Eastern Tien Shan. Marten is active throughout the year. Feeds in small rodents and pikas pursuing them among stones and rocks. Does not avoid hunting after birds. Marten has individual spots but may roam from place to place. Mating season starts in June-August, young animals appear in April-May. There are 2-5 young animals in the droppings, which start to see light after one month. Limiting factors are low prolificacy, dearth of food, poaching and severe cold winters. No special protection measures are undertaken. It is recommended to reduce grazing around suitable habitats and fight against poachers.

Чаар күсөн

Vormela peregusna Guldenstaedt, 1770

Жырткычтар сымалдар – **Carnivora** – Хищные
Кундуздар – **Mustelidae** – Куны

Статусу: III категория, *Critically Endangered*, CR: R, C1, Республиканын территориясында өлүп жоголгонго жакын уруунун бир гана түрү.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Түштүк-Чыгыш Европанын, Алдынкы, Ортоңку жана Борбордук Азиянын талаалары, жарым чөлдөрү жана чөлдөрү. Мурун Кыргызстандын Чүй, Талас өрөөндөрүндө жана Түркстан кыркаларынын адырларында жашаган [3]. Акыркы 10 жылдыкта Чүй өрөөнүндө жана Чаткалдын түштүк тарабында таралышы белгилүү.

Жашаган аймактары. Талаалар жана жарым чөлдөр. Дарыялардын өрөөндөрүндө бадалдуу токойлордо кездешет.

Саны. Белгисиз.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Жашоо тиричилигин түнкүсүн өткөрүүчү жаныбар. Кумчулдар, сары чычкандар, кош аяктар жана башка майда жаныбарлар менен азыктанышат. Февраль-мартта жаштары туулат. Негизинен 3-8 тууйт, кээде гана 14кө чейин жетет.

Чектөөчү факторлор. Белгисиз. Жашоочу жерлерин айдоо анын популяциясынын санына тескери таасир этет.

Көбөйтүү (колдо багуу). Маалымат жок.

Уюштурулган коргоо аракеттери. 1985-жылдагы Кыргызстандын Кызыл китебине киргизилген [9]. Өзбекстан, Казакстан жана Тажикстандын Кызыл китептерине киргизилген.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Иштелип чыккан эмес. Болжолдуу жашоо жерлерин изилдөө иштерин жүргүзүү. Зарыл керектүү коргоо чараларды иштеп чыгуу.

Перевязка

Vormela peregusna Guldenstaedt, 1770

Статус: III категория, *Critically Endangered*, CR: R, C1. Близок к вымиранию. Единственный вид в роде.

Распространение общее и в стране. Степи, полупустыни и пустыни Юго-Восточной Европы, Передней, Средней и Центральной Азии. В Кыргызстане в прошлом обитала в Чуйской, Таласской долинах и адырах Туркестанского хр. [3]. В последнее десятилетие известны встречи в Чуйской долине и на южных склонах Чаткальского хр.

Места обитания. Степи и полупустыни. Встречается в кустарниковых зарослях по долинам рек.

Численность. Не известна.

Образ жизни (жизненные циклы). Ведет преимущественно ночной образ жизни. Питается песчанками, сусликами, тушканчиками и другими мелкими животными. Молодые появляются в феврале – марте. В помете 3 – 8 детенышей, иногда до 14.

Лимитирующие факторы. Распашка мест обитания.

Разведение (содержание в неволе). Сведений нет.

Меры охраны существующие. Внесен в КК Киргизской ССР в 1985 г. [9]. Занесен в КК Казахстана, КК Узбекистана и КК Таджикистана.

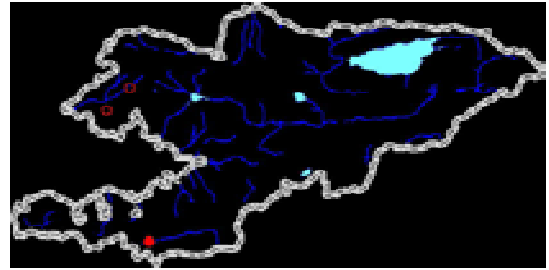
Меры охраны рекомендуемые. Проведение обследования предполагаемых мест обитания, в результате – разработка необходимых охранных мероприятий.

Marbled Polecat

Vormela peregusna Guldenstaedt, 1770

Status: III category, *Critically Endangered*, CR: R. Inhabits in Chu, Talas Valleys, and Turkestan Mountainous Ridge. Nowadays occurs only in Chu Valley and southern slopes of Chatkal Mountainous Ridge. Prefers stepper and semi-desert habitats, in floodplain vegetation along rivers banks. Stocks are unknown. Nocturnal animal, uses for food the jirds, ground squirrels, jerboas and other small animals. Females deliver 3-8, up to 14 young animals in February-March. Limiting factors are unknown, however, ploughing up the suitable habitats negatively impacts polecats. No data on captivity breeding is available. Included into Kyrgyz Red Book of 1985, as well as Kazakh, Uzbekistan and Tajikistan ones. No other special protection measures are undertaken or developed. It is necessary to research suitable habitats, obtain data and develop recommendations based on these.

Кундуз

Lutra lutra Linnaeus, 1758

Жырткычтар сымалдар – **Carnivora** – Хищные
 Кундуздар – **Mustelidae** – Куньи

Статус: III категория *Critically Endangered*, CR: R, C1. Кыргызстанда *Lutra lutra seistanica* Birula, 1912 түрчөсү жашайт. Борбордук Азиянын эки түрчөсүнүн бири.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Казакстан, Тажикстан. Кыргызстанда мурда Ысыккөл бассейнинин көлмөлөрүндө, Чаткалда, Нарында жана Алай өрөөнүндө жашачу. Азыркы учурда Кыргызстанда Алай өрөөнүндө, Кызылсуу дарыясынын түштүк-батыш бөлүгүндө кездешет. Чаткал жана Үзөңгүкууш дарыяларынын бассейндеринде сакталып калышы мүмкүн [3, 9].

Жашаган аймактары. Балыкка бай, жайылмасы бадалдуу жана бак-дарактуу же аска тектеринин сыныктары бар дарыялардын жана көлдөрдүн жээктери.

Саны. Азыркы учурда бир нече жуптан көп эмес.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Изилденген эмес.

Чектөөчү факторлор. Адам тарабынан кырылуусу, балыктын санынын азайышы.

Өстүрүү (колдо багуу). Белгисиз.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Аңчылык жасоого тыюу салынган.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Алай өрөөнүндө ӨКЖА түзүү. Азыркы кездеги ареалын иликтөө үчүн Алай өрөөнүнүн территориясын изилдөө. Чаткал өрөөнүндө жана Сарыжаз дарыясынын бассейнинде болжолдуу жашоо аймактарын тактап изилдеп чыгуу.

Среднеазиатская выдра

Lutra lutra Linnaeus, 1758

Статус: III категория *Critically Endangered*, CR: R, C1. В Кыргызстане обитает подвид *Lutra lutra seistanica* Birula, 1912. Один из двух подвидов Центральной Азии.

Распространение общее и в стране. Казахстан, Таджикистан. В Кыргызстане ранее обитала на водоемах бассейна Иссык-Куля, Чаткала, Нарына и в Алайской долине. В настоящее время – в Алайской долине, юго-западной части р. Кызыл-Суу. Возможно, сохранилась в бассейне р. Чаткал, Узенге-Кууш [3, 9].

Места обитания. Берега рек и озер, богатых рыбой, с пойменными зарослями деревьев и кустарников или обломками скальных пород.

Численность. В настоящее время сведений нет.

Образ жизни (жизненные циклы). Не изучен.

Лимитирующие факторы. Истребление человеком, истощение рыбных запасов.

Разведение (содержание в неволе). Не известно.

Меры охраны существующие. Охота запрещена.

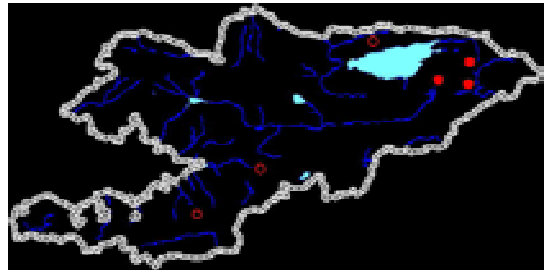
Меры охраны рекомендуемые. Создание ООПТ в Алайской долине. Обследование территории Алайской долины для установления современного ареала. Проведение детального обследования предполагаемых мест обитания в Чаткальской долине и бассейне р. Сары-Джаз.

Common otter

Lutra lutra Linnaeus, 1758

Status: III category *Critically Endangered*, CR: R. Inhabited in rivers and lakes of Issyk-Kul, Chatkal, Naryn and Alai Basins in the past. Occurs in Alai valley along Kyzyl-Suu river, probably, Chatkal and Uzenge-Kuush rivers nowadays. Prefers river banks and lake shores with floodplain vegetation, or rocky spots. There are no more than several pairs breeding in Kyrgyzstan. Species biology is not explored. Poaching and reduction of fish supply are major limiting factors. Captivity breeding is unknown. Hunting is prohibited. It is recommended to establish protected area in Alai valley, investigate

Маныл

Otocolobus manul (Pallas, 1776)

Жырткычтар сымалдар – **Carnivora** – Хищные
Мышыктар – **Felidae** – Кошачьи

Статусу: VI категория, *Near Threatened, NT*. Ареалы боюнча сейректерге кирет. Кыргызстандын фаунасында майда мышыктарынын 3 түрүнүн бири.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Кемин капчыгайын курчаган бийик тоолуу зоналарда, Ысыккөл ойдуңунда, Ички Тяньшанда, андагы Сарыжаз, Эңгилчек, Адыртер, Көйкап, Койлуу, Акшыйрак, Ыштаккарасай, Тарагай, Кызылбел, Жетим, Үзөңгүкууш, Нарынтоо, Атбашы, Какшаал тоолорунда. Ошондой эле түштүк Кыргызстандын тоо системаларында: бийик тоолуу Алайда, Түркстан тоо кыркаларынын түндүк беттеринде, Каракулжа, Тар дарыяларынын башталышында, бирок маалыматтар анык эмес. Бардык жерде бирин-серин болуп таралган [4,9,10].

Жашаган аймактары. Маныл адатта жапыс тоолордун арасындагы талаалуу жерлерде жашайт, бирок Тяньшандын шарттарында ал бийик тоолордун арасындагы талаалар менен ачык сырттарды ээлешет. Токойсуз тоолордун зоолуу бетинде, шагылдуу тоо беттеринде, суунун бойлорунда, суулар таралган, кар аз түшкөн бадалсыз жерлерге умтулушат [1, 3]. Зоолордун кычыктарында, кээде суурлардын ийиндеринде жашашат. Адам бийик тоолорду өздөштүрүшү менен бирге маныл сырт зонасынан сүрүлүп чыгат, себеби тоют базасы азайат жана тынчын алуучу факторлор таасирин тийгизет.

Саны. Бул түнкүсүн жүрүүчү сейрек жырткыч, жашыруун жүргөндүктөн анын саны жөнүндө маалыматтар чектелген жана так эмес. Суурга аңчылык кылууда кошо кармалат, бирок аз санда. 1977-1979-жылдары Ички Тяньшандын бийик тоолуу райондорунда атайын жүргүзүлгөн санынын эсеби алардын айрым жайыттарда бир топ санда болгонун көрсөткөн. Мисалы, Сарычат боюнча 14 миң гектар аянтта 10-12 маныл сакталганы белгилүү [9]. Бирок, 1998-жылы май-июнда ушул эле жерде эсеп жүргүзүлгөндө бир дагы маныл жолуккан эмес (Еремченконун оозеки билдирүүсү). А.Верещагиндин оозеки билдирүүсү боюнча [13] маныл Сарычатэрташ коругунун аз кардуу сырткы зонасында анча көп эмес санда кездешкен.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Республика боюнча маалыматтар дээрлик аз. Адабияттарда берилген маалыматтар боюнча отуруктуу тиричилиги менен белгилүү, бирок калың кардуу кыштарда кар азыраак түшкөн райондорго оошот. Ийиндерин аска-зоолордун жаракаларына жасашат, суурдун калган ийиндерин пайдаланышы мүмкүн. Февраль-мартта кууту башталып, апрель-майда 3-4, чанда 2ден 10го чейин тууйт. Негизги азыгы – чыйпылдак, момолой чычкандар ж.б. чычкан сымалдуу кемирүүчүлөр, канаттуулар. Анын атаандаштары – түлкү, кадимки суусар, душмандары – карышкырлар, түлкүлөр, иттер, ири жырткыч куштар. Коркунуч туулганда качып кутулушат [4, 5].

Чектөөчү факторлор. Браконьерлик, койчулардын иттеринен өлүшү, калың кардуу кыш [4, 5].

Көбөйтүү (колдо багуу). Колдо оңой эле көбөйөт. Өткөн кылымдын 80-жылдарынын башталышында дүйнөлүк зоопарктарда 54 маныл багылган [2].

Уюштурулган коргоо аракеттери. Казакстан, Өзбекстан жана Түркмөнстандын Кызыл китептерине киргизилген. Кыргызстанда 1972-жылдан тартып манылга аңчылык кылууга тыюу салынган. 1975-жылдан тартып өзгөчө коргоого алынган түрлөрдүн тизмесине кирген, ал эми 1985-жылы – Кыргызстандын Кызыл китебине киргизилген. Нарын жана Сарычатэрташ коруктарынын территорияларында коргоого алынган.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Сырт зоналарында суурларга аңчылык кылууга тыюу салынган атайын заказниктерди уюштуруу.

Манул

Otocolobus manul (Pallas, 1776)

Статус: VI категория, *Near Threatened*, NT. Редкий вид по всему ареалу.

Распространение общее и в стране. В Кыргызстане населяет высокогорную зону хребтов Кеминского ущ., Иссыккульской котловины, Центрального и Внутреннего Тянь-Шаня, в том числе Сары-Джаз: Энильчек, Адыр-Тер, Кейкап, Койлю, Ак-Шыйрак, Ыштак-Карасай, Тарагай, Кызыл-Бель, Джетим, Узенгю-Кууш, Нарын-Тоо, Ат-Баши, Кок-Шаал-Тоо. Возможно, обитает и в горных системах Юга Киргизии: в высокогорье Алая, на северных склонах Туркестанского хр., в верховьях р. Кара-Кульджа, Тар, но сведения недостоверны [4, 9, 10]. Всюду распространен спорадически.

Места обитания. Обычно живет в степных участках невысоких гор, но в условиях Тянь-Шаня занимает высокогорные степи и сырты. Поселяется на скалистых безлесых склонах гор, по каменистым россыпям, на остепненных склонах сыртов, по речным поймам, отдавая предпочтение бесснежным, слабозакустаренным участкам близ поселений сурков [9, 11]. Живет в расщелинах скал, осыпях, иногда в сурчиных норах.

Численность. Сведения случайны, ограничены и зачастую недостоверны. Попутно, в небольшом количестве, регулярно отлавливается при промысле сурков. Специальные учеты численности в 1977 – 1979 гг. в высокогорных районах Внутреннего Тянь-Шаня показали, что в некоторых урочищах плотность обитания его довольно высокая: по Сарычату на площади 14 тыс. га учтено 10 - 12 особей [9]. Однако в мае - июне 1998 г. в этих же местах не было встречено ни одного [12]. По устному сообщению А. Верещагина [13], в небольшом количестве обитает в малоснежных участках сыртовой зоны Сарычат-Эрташского заповедника.

Образ жизни (жизненные циклы). Ночной хищник, ведет скрытный образ жизни. Живет оседло, но в многоснежные зимы порой переселяется в менее заснеженные районы. Логово устраивает в расщелинах скал, возможно, в брошенных норах сурков. Гон – в феврале – марте, в апреле – мае рождается 3 – 4, реже – от 2 до 10 котят. Основной корм – пищухи, сурки, полевки, другие мышевидные грызуны, птицы.

Лимитирующие факторы. Антропогенные: браконьерство, промысел сурка; освоение высокогорья, а также многоснежные зимы [14, 15], конкуренты (лисица, каменная куница), враги (волки, лисицы, собаки, крупные хищные птицы), фактор беспокойства.

Разведение (содержание в неволе). В неволе успешно размножается. В зоопарках мира в начале 80-х гг. содержалось 54 особи [4, 10].

Меры охраны существующие. Внесен в КК Казахстана, КК Узбекистана, КК Туркменистана. Запрещена охота с 1972 г. В 1975 г. включен в Список особоохраняемых видов, в 1985 г. внесен в КК Киргизской ССР. Охраняется на территории Нарынского и Сарычат-Эрташского заповедников.

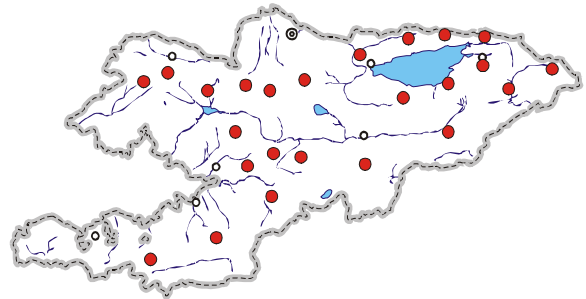
Меры охраны рекомендуемые. Введение запрета на промысел сурка в сыртовой зоне, создание специальных заказников.

Pallas's cat

Otocolobus manul (Pallas, 1776)

Status: VI category, *Near Threatened*, NT. Rare species throughout area, inhabits highlands of Kemin Gorge, Issyk-Region, Central and Inner Tien Shan, including Sary-Jaz, Enilchek, Adyr-Ter, Keikap, Kuilu, Ak-Ashyirak, Yshtyk Karasay, Taragai, Kyzyl-Bel, Jetim, Uzyengyu-Kuush, Naryn-Too, At-Bashi, Kokshaal-Too Mountainous Ridges. Probably occurs in the high mountains of Alai, northern slopes of Turkestan Mountainous Ridges, upper river streams Kara-Kulja and Tar, but data are not reliable. Distribution is sporadic. Usually lives in steppe habitats of low mountains, but in Tien Shan, it prefers alpine steppe and syrts (highland plains and hills) zones along with stone taluses, selects snowless scarce scrubby spots next to marmot colonies. Occupies rocky clefts, marmot burrows. Nocturnal predator, extremely reserved, that is why all data on stock are occasional and not reliable. However, special census efforts undertaken in 1977-1979 proved existence of 10-12 Cats in Sarychat locality within area of 14,000 ha. There was no single Cat observed in 1998 in the same census site. Another source states that there are several animals in snowless spots in Sarychat-Ertash zapovednik (protected area). Almost no data available on breeding biology for Kyrgyzstan. This is resident species. Usually mating season starts in February-March, females deliver usually 3-4, and rarer 2-10 kittens. Uses for food pikas, marmots, small rodents, birds. Limiting factors are direct poaching and poaching after its major prey - marmots, Sheppard dogs, winters with too much snow, and competitors such as wolfs, foxes, large birds of prey. There are successful captivity breeding cases throughout the world. Included into Red Books of Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan. Hunting has been prohibited in Kyrgyzstan since 1972. It is recommended to cease commercial hunting after marmots and establish special protected areas.

Сүлөөсүн

Lynx lynx Linnaeus, 1758

Жырткычтар сымалдар – *Carnivora* – Хищные
Мышыктар – *Felidae* – Кошачьи

Статусу: VI категория, *Nearly Threatened*, NT. Сүлөөсүндүн саны анча көп эмес болгонуна карабастан азырынча санынын төмөндөшү байкалбайт. Республиканын территориясында сүлөөсүндүн сейрек түрчөсү.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Бүт Кыргызстан боюнча негизинен орто бийик тоолуу токойлор жана бадалдуу тоолордо жашайт. Сырткары Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Тибет, Гималай, Индия, Пакистан жана Афганстанда кездешет [16].

Жашаган аймактары. Сүлөөсүн кеңири таралганы менен бардык жерлерде саны аз санда. Ар бир эле капчыгайларда жолуга бербейт [6]. Анын таралышы азыгынын болушу менен байланыштуу. Эгерде ал аз болсо, тоо кыркаларынын бойлоп башка участкаларга көчүшөт [6].

Саны. Жашоочу 100 гектар жерге 0,1-0,02 особдон ашыгыраак келет. Мисалы, Шамшы, Кегети, Ысыката, Аламүдүн, Аларча, Аксуу, Жарлыкайынды, Кыргыз тоо кыркаларынын түндүк бетинде 20 сүлөөсүн катталган [6]. Бул факт анын аз санда экенин жана жашыруун жашап жүрүшүн айкындайт. Чоңкеминде сүлөөсүн дайыма болот. Талас аймагында жана Нарын дарыясынын башында карагайлуу токойлордо анын саны биртоп жогору [6]. Бул жырткычка мүнөздүү болуп саны аз.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Түркстан сүлөөсүнүн биологиясы толук изилденген эмес. Бул түрчө Европалыктан айырмаланып дарактуу-бадалдуу токойлордо көбүрөөк болгону менен токойлордо дайыма жашоочулардан болуп саналбайт. Сүлөөсүн ар кандай биотоптордо кездешет. Аны карагайлуу, арчалуу жана жалбырактуу токойлордо же бадалдардан эле турган участкаларда табылган. Ал эми токойсуз райондордо таштуу зоолордо жашынышат [6]. Сүлөөсүн көбүнчөсүн ортонку бийиктикте жашайт, кээбирде тоо этектеринде да келет, ошондой эле бийик тоолордун этектеринде жапалак арчалуу же таштуу келген зоокаларга жашынат. Бул жырткыч көпчүлүк учурда жашоо-тиричилигин түнкүсүн жана күүгүмдө жүргүзөт. Күндүз капчыгайларда, көбүнчөсүн калың токойлордо же чоң-чоң таштуу жерлердин арасында жашынат. Азык базасы жетиштүү болсо, көп алыс кетпейт, отуруктуу жашайт. Эгерде жетишпесе, башка райондорго көчмөндүүлүк кылат (көчүшөт) [3, 6, 7, 17, 18]. Сүлөөсүндүн кууту кыштын аягында – жаздын башында башталат [6]. Болжолу, 70 күндөн кийин 2ден 3кө чейин балдарын тууйт [9, 17], кээбирде алардын саны 4-5 ке жетет [17]. Энеси менен балдары келерки жылга чейин бирге жүрүшөт. Сүлөөсүндүн негизги азыктары – ар түрдүү омурткалуу жаныбарлар, негизинен сүт эмүүчүлөр түзүшөт, ошондой эле куштар. Жырткычтын эң жакшы көргөн табылгасы – коёндор, алар аз болуп калса эликке, бөдөнөгө, кекиликке, чычкан сымал кемирүүчүлөр жана майда таранчы сымал куштарга кол салат. Бийик тоолордун этегине өтсө эчкилерди жана жаш текелерди кармап жешет, ушул жерлерде уларга да аңчылык кылат [3, 6].

Чектөөчү факторлор. Жашоочу жерлеринде азык базасынын мүмкүн жетишсиздиги жана карышкырлардын конкуренциясы. Браконьерлер сүлөөсүндү абдан сейрек атышат.

Көбөйтүү (колдо багуу). Колдо көбөйтүү боюнча маалымат бар.

Уюштурулган коргоо аракеттери. СССРдин жана Кыргыз ССРинин Кызыл китептерине киргизилген. 1986-жылдан тартып азыркы убакка чейин сүлөөсүнгө аңчылык кылуу тыюу салынган. Кыргызстандын коруктарында жана заказниктерде башка жаныбарлар менен ал кошо коргоого алынган.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Тоолордун ортонку бөлүгүндө жаңы коруктар менен заказниктерди түзүш керек, себеби бул жерлерде сүлөөсүн коргоого алынат. Браконьерлер тапкан сүлөөсүндүн анча-мынча териси жергиликтүү элдин колуна түшөт. Ошондой эле түшүндүрүү иштерин жүргүзүү зарыл. Бул түрчөнүн биологиясы начар изилденгенине жана жашаган жерлеринде анын биоценоздук ролуна көңүл буруш керек.

Рысь

Lynx lynx Linnaeus, 1758

Статус: VI категория, *Nearly Threatened*, NT. На территории республики обитает редкий подвид *Lynx lynx isabellinus* Blyth, 1874.

Распространение общее и в стране. Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Тибет, Гималаи, Индия, Пакистан и Афганистан [16]. На территории Кыргызстана распространена в лесных районах.

Места обитания. Населяет в основном среднегорные лесные и закустаренные участки горных хребтов. Встречается не в каждом, даже крупном, ущелье [6]. Её присутствие связано с наличием достаточного корма, при недостатке которого мигрирует на другие участки вдоль хребтов [6].

Численность. Немногочисленное животное, но снижение численности пока не происходит. В местах обитания – более 0,1–0,02 особей на 1000 га [6]. Около двух десятков рысей зарегистрировано, например, в ущ. Шамси, Кегеты, Иссык-Ата, Аламедин, Ала-Арча, Ак-Суу, Жарлы-Каинды, на северном макросклоне Киргизского хр. [6].

Образ жизни (жизненные циклы). Биология изучена не достаточно полно. Этот подвид, в отличие от европейского, не является строгим обитателем лесов, хотя тяготеет к древесно-кустарниковым зарослям. Встречается в различных биотопах, в ельниках, в арчевых и лиственных лесах, на участках, покрытых только одним кустарником, а в безлесных районах укрывается в скалах и нагромождениях камней [6]. В основном живет в среднегорье, хотя иногда заходит в предгорья, посещает и нижнюю часть высокогорья. Ведет преимущественно ночной и сумеречный образ жизни. При достаточной кормовой базе живет оседло, при недостатке мигрирует в другие районы [3, 6, 7, 17, 18]. Гон отмечается в конце зимы – в начале весны [6]. Приблизительно через 70 дней рождаются детеныши [9, 17]. Количество их чаще от 2 до 3, известны случаи до 4–5 [17]. Молодые ходят с матерью до следующего года. Объекты питания – различные позвоночные животные, в основном млекопитающие, а также птицы. Излюбленной жертвой хищника являются зайцы – тогаи, если их мало или нет, задирает косуль, ловит бородатых куропаток, кекликов, не брезгует мышевидными грызунами и мелкими воробьиными птицами. В нижней части высокогорья иногда нападает на самок и молодняк козерогов, здесь же охотится на уларов [3, 6].

Лимитирующие факторы. Возможно, недостаточная кормовая база в местах обитания и конкуренция со стороны волков. Браконьеры отстреливают ее очень редко.

Разведение (содержание в неволе). Известны случаи разведения в неволе.

Меры охраны существующие. Вид занесен в КК Киргизской ССР и КК СССР. С 1986 г. и по настоящее время охота на неё запрещена. В заповедниках и заказниках взят под охрану.

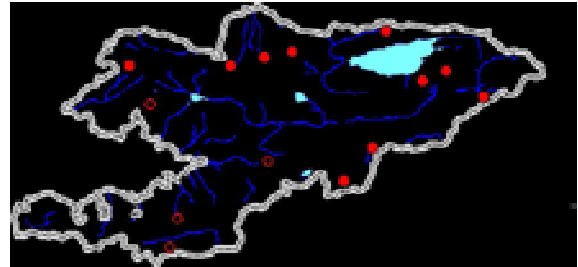
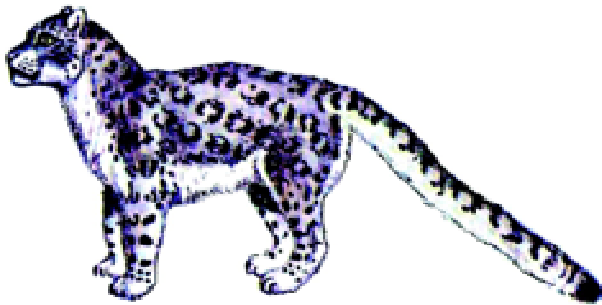
Меры охраны рекомендуемые. Создание в средней части гор новых заповедников и заказников, проведение разъяснительной работы с местным населением. Изучение биологии этого вида и биоценотической роли в местах обитания.

Eurasian Lynx

Lynx lynx Linnaeus, 1758

Status: VI category, *Nearly Threatened*. NT, inhabits in forest zones throughout Kyrgyzstan. Stock is stable, although Lynx is a rare animal. Occurs next to prey sites. Density is 0.01-0.02 individuals per 100 ha. About twenty lynxes registered in Shamsi, Kegety, Issyk-Ata, Alamedin, Ala-Archa, Ak-Suu, Jardy-Kaindy gorges in northern slopes of Kyrgyz Mountainous Ridge. Common in Chong-Kemin, stock is a bit higher in Talas Region and spruce forests of upper part of Naryn River. Numbers are low but very typical for the predator. Breeding biology is not fully known. Occurs in different types of biotopes, however, prefers forests and bushes. May occur in lower part of highlands, hides in Juniper bushes, rocks and big stones. Nocturnal animal, may hunt in dusk. During day time hides in dense bushes or rocks. Resident if the amount of prey is enough, may roam following it. Hunting season starts at the end of winter, beginning of spring. Pregnancy lasts for 70 days. Uses for food hares, roe deer, partridges, does not avoid small rodents and passerines. In highlands hunt after wild goats and snowcocks. Limiting factors are shortage of prey, competition with wolves; poaching is rare. There are cases of captivity breeding. Included in Kyrgyz SSR and USSR Red Books. Hunting is prohibited since 1986. It is recommended to establish protected areas and reserves, increase public awareness.

Илбирс

Uncia uncia Shreber, 1775

Жырткычтар сымалдар – **Carnivora** – Хищные
Мышкытар – **Felidae** – Кошачы

Статусу. III. *Critically Endangered*, CR C2a(i): R, C1.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Азиянын 12 тоолуу өлкөлөрүндө кездешет. Кыргызстанда Пскем, Чандалаш, Талас, Кыргыз, Суусамыр, Чаткал, Фергана, Түркстан, Алай, Күнгөй жана Тескей Алатоо, Нарынтоо, Молдотоо, Атбашы, Сарыжаз жана Какшаалтоо кыркаларында [19].

Жашаган аймактары. Альпы жана субальпы ландшафттык алкактарда (деңиз деңгээлинен 3төн 4 миң м бийиктикте). Илбирс жашаган жерине орточо тилкеленген рельефтерди, жашынууга көп таштуу (шагылдуу) жана анча чоң эмес бадалдуу (карачаналар жана арчалар) дөңдөрдү тандап алат (пайдаланат). Токойлуу жерлерге бир өрөөндөн экинчисине көчкөндө кирет. Кышкысын токойлордун үстүнкү алкактарына тоо эчкилердин артынан кууп барат.

Саны. Кыргызстанда көптөгөн тоо кыркаларында дайыма кездешүүчү түр катары саналат. 80-жылдардын башталышына чейин жалпы саны 1400 особдор болгон [9]. Е. Кашкарёв бул цифраны өтө көп берилген деп санап Кыргызстанда илбирстин саны 600-700 особдон ашпайт, б.а. 1000ден көп эмес деп баалаган [19]. Акыркы 10-12 жылда Кыргызстанда бул түрдүн саны 5-10 эсе азайган [9, 20] жана азайуусу уланып жатат. Азыркы убакта бул түрдүн саны 150-250 особдон ашпайт [20]. Илбирстин эң эле көбү Түндүк Тяньшандын бийик тоолорунда. Алайда, Ички жана Борбордук Тяньшанда болжол менен анын жыштыгы бирдей, Батыш Тяньшанда саны эң аз [19]. Дүйнөлүк популяциясында түрдүн саны 5-7 миң особго барабар.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдери). Отурукташып жашайт. Күүгүмдө жана түнкүсүн активдүү, кыш менен жазында туяктуулар күндүз активдүү кезде, илбирс да күндүзү кездешет. Кууту февраль-мартта, 98-103 күн көтөрүп 1-3 (чанда 5 ке чейин) тууйт. Ургаачысы 2 жылда бир жолу гана тууйт, жыныстыгы эки жашында жетилет. Негизги табылгасы - тоо эчкилер, аркарлар, суурлар, чанда - эликтер, маралдар, камандар, коёндор, уларлар, кекликтер. Ооруусу толук изилденген эмес, кутурма жана котур оорулар менен ооруганы белгилүү [4,19].

Чектөөчү факторлор. XIX кылымдын аягынан тартып Кыргызстанда илбирс аңчылык түр болгон, ушул себептен XX кылымдын биринчи жарымында анын саны азайып кеткен. 1948-жылдан тартып ага аңчылык кылууга тыюу салынгандыктан санын азайганы токтогон, бирок кой чарбасынын өнүгүшү жана тоолорду өздөштүрүү жапайы туяктуу жаныбарларды сүрүп чыгышты, ошондуктан алардын саны кескин кыскарды. Ушул себептен илбирстин саны кыскарды. Акыркы он жылда кайрадан браконьерлердин саны өстү.

Көбөйтүү (колдо багуу). Дүйнөнүн көпчүлүк зоопарктарында көбөйтүшөт, анын ичинен КМШнын 6 зоопаркында. Зоопарктарда илбирстин жалпы саны 700 особдон кем эмес.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Кыргызстандын территориясында аны кармоого 1948-жылдан бери тыюу салынган, ал эми 1959-жылдан тартып лицензиясыз кармоо жана аңчылык кылууга жоопкерчиликти күчөткөн. Эл аралык Кызыл китепке жана «Жапайы фауна жана флоранын жоголуп бараткан түрлөр боюнча эларалык соода-сатык кылуу жөнүндө конвенциясынын» биринчи тиркемесине киргизилген. 1975-жылдан бери Кыргызстандын өзгөчө коргоого алынган түрлөрдүн тизмесине киргизилген. Сарычелек, Бешарал, Нарын, Караталжапырык, 1993-жылы ушул түрдү сактоо үчүн уюшулган Сарычатэрташ коруктардын территорияларында, ошондой эле Аларча, Каракол жана Чоңкемин улуттук жаратылыш парктарына коргоого алынган. 1999-жылдан тартып «Илбирс» аттуу биргелешкен Кыргыз-немис долбоору жана 2002-жылдан бери - Сарычатэрташ коругунун базасынын негизинде илбирсти коргоого жана мониторинг боюнча биргелешкен Кыргыз-америка долбоору иштеп жатат.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Алайда илбирсти сактоо үчүн корголуучу территорияны уюштуруу. Жергиликтүү эл арасына илбирсти сактоо боюнча пропаганда жүргүзүү, коргоону күчөтүү жана Кыргызстандын жаныбарлар дүйнөсүн коргоо жөнүндө Мыйзамдын белгилүү статьяларын ишке ашыруу (2000 ж).

Снежный барс

Uncia uncia Shreber, 1775

Статус: *III. Critically Endangered, CR C2a(i): R, C1.*

Распространение общее и в стране. Встречается в 12 горных странах Азии. В Кыргызстане – на Пскемском, Чандалашском, Таласском, Киргизском, Суусамырском, Чаткалском, Ферганском, Туркестанском, Алайском хр., а также Кюнгей и Тескей Ала-Тоо, Нарын-Тоо, Молдо-Тоо, Ат-Баши, Сары-Джаз и Кокшаал-Тоо [19].

Места обитания. В альпийском и субальпийском ландшафтных поясах на высоте от 3 до 4 тыс. м., предпочитает рельеф средней расчлененности с отдельными возвышенностями для обзора и укрытиями в виде камней и куртин кустарников (карагана, арча). Лесной пояс посещает обычно при переходе из одной речной долины в другую. В зимнее время встречается и в верхнем поясе леса, следуя за горными козлами.

Численность. Считался обычным видом на многих горных хребтах, общая численность на начало 80-х годов оценивалась в 1400 особей [9], по Е. Кошкареву – в 600-700 особей, но не больше 1000 [19]. За последние 10-12 лет численность вида сократилась в 5-10 раз [9, 20] и продолжает уменьшаться, в настоящее время – не превышает 150–250 особей [20]. Наиболее высокая плотность – в высокогорье Северного Тянь-Шаня, примерно одинаковая – в Алае, Внутреннем и Центральном Тянь-Шане, и наименьшая – в Западном Тянь-Шане [19]. Численность мировой популяции вида – 5-7 тыс. особей.

Образ жизни (жизненные циклы). Живет оседло. Активен в сумеречные и ночные часы, зимой и весной, когда копытные активны днем, встречается также в дневные часы. Гон – в феврале-марте, беременность самок длится 98–103 дня, в помете 1-3 детёныша (очень редко – до 5). Самка рождает один раз в 2 года, половая зрелость наступает в двухлетнем возрасте. Основная добыча – горные козлы, архары, сурки, реж – косули, маралы, кабаны, зайцы, улары, кеклики. Болезни изучены плохо, известны случаи бешенства и зудневой чесотки [4, 19].

Лимитирующие факторы. Антропогенные: разрешенный промысел (конец XIX–начало XX в.); развитие овцеводства и освоение гор, браконьерство.

Разведение (содержание в неволе). Прекрасно разводится во многих зоопарках мира, общая численность не менее 700 особей, в том числе и в 6 зоопарках СНГ.

Меры охраны существующие. Охота на территории Кыргызстана запрещена с 1948 г., с 1959 г. установлена исковая ответственность за добычу и отлов без лицензий. Внесен в Международную КК и Приложение 1 Конвенции о международной торговле видами дикой фауны, находящимися под угрозой исчезновения. С 1975 г. внесен в Список особо охраняемых видов Киргизии. Охраняется на территории Сарычелекского, Бешаралского, Нарынского, Каратал-Жапырыкского, Сарычат-Эрташского (созданного в 1993 г. в первую очередь для этого вида) заповедников, а также в Алаарчинском, Каракольском и Чонкеминском национальных природных парках. С 1999 г. работает совместный киргизско-немецкий проект «Снежный барс», а с 2002 г. – совместный киргизско-американский проект по мониторингу и охране барса на базе Сарычат-Эрташского заповедника.

Меры охраны рекомендуемые. Создание охраняемой территории в Алае. Усиление пропаганды охраны вида среди местного населения, усиление охраны и реализация соответствующих статей Закона об охране животного мира Киргизии (2000).

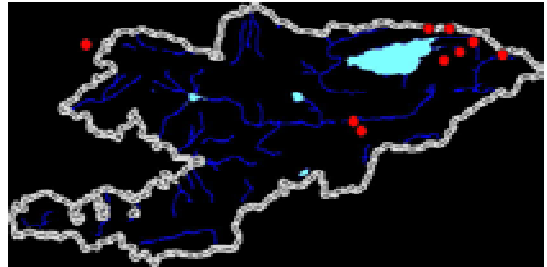
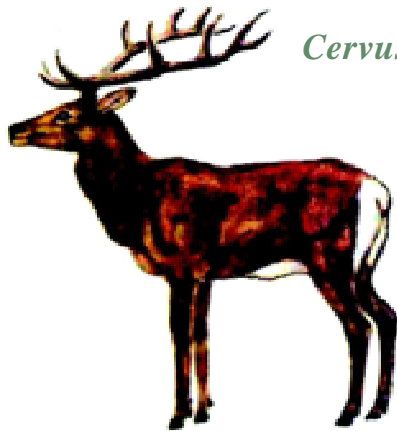
Snow Leopard

Uncia uncia Shreber, 1775

Status: *III, Critically Endangered, CR, C2a(i): R.* Occurs in Pskem, Chandalash, Tals, Kyrgyz, Suusamyr, Chatkal, Fergana, Turkestan, Alay, Kungei, Teskei, Naryn-Too, Moldo-Too, At-Bashi, Sary-Jaz and Kokshaal-Too Mountainous Ridges. Inhabits in subalpine and alpine belts: 3,000-4,000 m (9,800-13,100 feet) above sea level. Prefers partitioned relief with hills for observations and hiding spots among stones and bushes (*Caragana*, *Juniperus*). Visits forest belt only during roaming from one river valley to other one. Occurs in forest zone in winter following wild goats. It was common species in the past, total numbers were up to 1,400 animals. For the last decade, the Leopard's numbers drastically reduced and do not exceed 150-200 individuals. The highest density is in Northern Tien Shan. World's total numbers are 5-7,000 animals. Resident species are most active in dusky and night time. Heating season begins in February-March, pregnancy lasts for 98-103 days, female delivers 1-3 cubs, rarer – up to 5, once in a two years. Uses for food wild goats, sheep, marmots, and relatively rare deers, hares, snowcocks, chukars. Diseases poorly investigated, rabies and mange are well known. Limiting factors are reduction in numbers of wild goats and sheep populations, poaching. Hunting is prohibited in Kyrgyzstan since 1948. Protected in all zapovedniks (protected areas), Sarychat-Ertash protected area was established with major purpose to conserve Snow Leopard. Several international projects are designed to introduce protection interventions: Kyrgyz-German and Kyrgyz-American ones. It is recommended to establish protected area in Alai Ridge, increase public awareness among local communities, better implementation of Kyrgyz Law about Wildlife Conservation.

Бугу (эркеги), Марал (ургаачысы)

Cervus elaphus Linnaeus, 1758 ssp. *asiaticus* Lydekker, 1898

Ача туяктуулар сымалдар – *Artiodactyla* – Парнокопытные
Бугулар – *Cervidae* – Оленьи

Статусу: IV категория, *Endangered*, EN C 2a(i): R. Бүткүл ареалы боюнча саны кескин кыскарган голарктикалык түрдүн борбордук азиялык түрчөсү; Кыргыз Республикасында аз санда. *C.e. sibiricus* Severtzov, 1973 жана *C.e. songaricus* Severtzov, 1873 аттары инфратүрчөлүк катары саналып жарабайт.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. *C.e. asiaticus* ареалы Тяньшанды, Джунгар Алатаосун, Тарбагатай тоо кыркаларын, Саур, Алтай, Саянды (Казахстан, Кыргызстан, Россия), ошондой эле Түндүк Сийнцзянды жана Чоң Хинганга чейин Түндүк Монголияны камтыйт. Кыргызстанда XIX кылымда дээрлик бардык карагай токойлорунда тараган, бирок 1980-жылдарга чейин Чаткал, Талас, Кыргыз, Молдоттоо, Кавактоо, Жумгалтоо, Сарыжаз, Фергана жана Атбашы тоо кыркаларында жоголгон [3, 9, 41, 47, 48]. Азыркы учурда Нарынтоо тоо кыркаларында жана Тескей жана Күнгөй Алатаосунун чыгыш бөлүгүндө кездешет [47, 49, 51]. Улан жана Жаңыжер (Джалджир) капчыгайында, Атбашы дарыясынын жогорку бөлүгүндө, Сарыжаз дарыясынын бассейнинде Куюкап жана Жетим тоо кыркаларынын [9] түштүк жантаймасында кездешүүсү боюнча азыркы учурга ылайык маалыматтар жок.

Жашаган аймактары. 2000-2900 м бийиктиктеги карагай токойлору жана бадалдуу аймактар. Жайында токойсуз ачык жерлерге [3], 3900 м бийиктикке чейинки субальптык шалбааларына кетиши мүмкүн [51].

Саны. 1983-жылы Нарын коругун түзүүдө популяциясынын саны 130 [49], 1985-жылы - 150 [50], 2003-жылы 280 особдун тегерегинде болгон, бул популяциянын 1/4 - 1/2 бөлүгү түздөн түз коруктун территориясында жашаучу [3, 50]. Ысыккөлдүн Чыгыш бөлүгүндө отурукташкан жана Казахстандын территориясынан кирген бирден особдор болушу мүмкүн [51].

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдери). Бадалдуу жана карагай токойлорунда жашайт, негизинен чөп өсүмдүктөрү менен азыктанат. Кээде алыс аралыктарга чейин көчөт. Ысыккөлдүн чыгышында Казахстандан (Чилик дарыясынын бассейни) Тескей Алатаого (Аксуу капчыгайына чейин) жана кайра Казахстанга өтүүлөрү байкалган [3, 51]. Ургаачылары менен жаштар топ тобу менен кездешкен, эркектер кууттан тышкаркы убакта жалгыздан жүрүшөт [47]; куут учурунда (сентябрь - октябрь) эркектери айланасына 3-10 ургаачыны топтойт [9, 17, 41, 46]. Майдын аягында - июндун башында ургаачылар бирди, кээде эки же үчтү тууйт [9, 46]. Ургаачылар жыныстык жактан үчүнчү жылы жетилет. Эркектери жыл сайын май айында мүйүздөрүн таштайт.

Чектөөчү факторлор. Түрдүн жашоо аймагын чарбалык максатта иштетүү (бак кыйуу, мал ототуу) жана тынчсыздандыруучу фактор [9, 50]. Кышында тоют жерлеринин аянтынын аздыгы [50]. Браконьерчилик, жырткычтарга жем болуу (аюу, карышкыр, сүлөөсүн) [9, 49]. Кээ бир жылдардагы катуу кыш, мителер жана оорулар.

Көбөйтүү (колдо багуу). Жүргүзүлбөйт. Зоопарктарда көбөйтүү учурлары белгилүү [9].

Уюштурулган коргоо аракеттери. 1948-жылы [9] аң уулоого толук тыйуу салынган. 1958-жылы түрдүн жашоо аймактарында Теплоключенко жана Нарын коруктары түзүлгөн, акыркысы 1983-жылы [9] аянты 37 миң га болгон мамлекеттик корукка айландырылган.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Нарын коругун кеңейтүү жана Ысыккөлдө көчүү үчүн экологиялык коридорлорду түзүү. Реакклиматизация, ошондой эле вольердик шартта көбөйтүү жана жаратылышка чыгаруу. Браконьерчилик үчүн жоопко тартууну күчөтүү жана карышкырдын санын контролдоо боюнча иш-аракеттерди жүргүзүү.

Благородный олень (тяньшанский подвид), Марал

Cervus elaphus Linnaeus, 1758 ssp. *asiaticus* Lydekker, 1898

Статус: Категория IV, *Endangered*, EN C2a(i): R. Резко сократившийся в численности по всему ареалу горный центральноазиатский подвид голарктического вида; малочисленный в КР. Названия *C.e. sibiricus* Severtzov, 1973 и *C.e. songaricus* Severtzov, 1873 непригодны как инфраподвидовые.

Распространение общее и в стране. Ареал *C.e. asiaticus* включает Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, хр. Тарбагатай, Саур, Алтай, Саяны (Казахстан, Кыргызстан, Россия), а также Северный Синозия и Северную Монголию до Большого Хингана. В Кыргызстане в XIX в. был распространён почти по всем еловым лесам, но к 1980 г. исчез в на хр. Чаткальском, Таласском, Киргизском, Молдо-Тоо, Кавак-Тоо, Джумгал-Тоо, Сары-Джаз, Ферганском и Атбашинском [3, 9, 41, 47, 48]. В настоящее время встречается на хр. Нарын-Тоо и в вост. части хр. Терской и Кунгей Ала-Тоо [47, 49, 51]. О местах обитания в ущ. Улан и Джаны-Джер (Джалджир) в верховьях р. Ат-Баши, Куюкап в басс. р. Сары-Джаз [47, 51, 52] и на южном склоне хр. Джетим [9] нет современных данных.

Места обитания. Еловые леса и заросли кустарников, на высотах 2000–2900 м. Летом может уходить в открытые безлесные участки [3], в субальп. луга, до высоты 3900 м. [51].

Численность. В 1983 г. при организации Нарынского заповедника популяция насчитывала 130 [49], в 1985 г. – 150 [50], в 2003 г. – около 280 особей [49], причём непосредственно на заповедной территории обитала 1/4–1/2 этой популяции [3, 50]. В Восточном Прииссыккулье – вероятно единичные, оседлые и заходящие с территории Казахстана особи [51].

Образ жизни. Держится в густых ельниках и зарослях кустарников, кормится в основном травянистой растительностью. Кочует, иногда на значительные расстояния. В Вост. Прииссыккулье отмечены переходы из Казахстана (басс. р. Чилик) на хр. Терской Ала-Тоо (до ущ. Ак-Суу) и обратно [3, 51]. Самки с молодняком и сеголетки встречены группами, взрослые самцы вне периода гона держатся поодиночке [47]; во время гона (в сентябре – октябре) самцы собирают гаремы из 3–10 самок [9, 17, 41, 46]. В конце мая – начале июня самки приносят одного, реже 2–3 детенышей [9, 46]. Самки достигают половозрелости на третьем году жизни. Самцы ежегодно в мае сбрасывают рога.

Лимитирующие факторы. Хозяйственное освоение мест обитания (вырубка леса, интенсивный выпас скота) и фактор беспокойства [9, 50]. Малая площадью зимних кормовых угодий [50]. Браконьерство, гибель от хищников (медведь, волк, рысь) [9, 49]. Многоснежные зимы в отдельные годы, паразиты и болезни.

Содержание в неволе. Не проводится. Известны случаи размножения в зоопарках [9].

Меры охраны существующие. С 1948 г. [9] введен полный запрет на добычу. В местах обитания 1958 г. созданы Теплоключенский и Нарынский заказники, последний из них в 1983 г. [9] преобразован в госзаповедник площадью около 37 тыс. га.

Меры охраны рекомендуемые. Расширение территории Нарынского заповедника и создание экологических коридоров для кочевков в Прииссыккулье. Реаклиматизация, а также воспроизводство в вольерных условиях, с последующим выпуском в природу. Ужесточение ответственности за браконьерство и организация контроля за численностью волка.

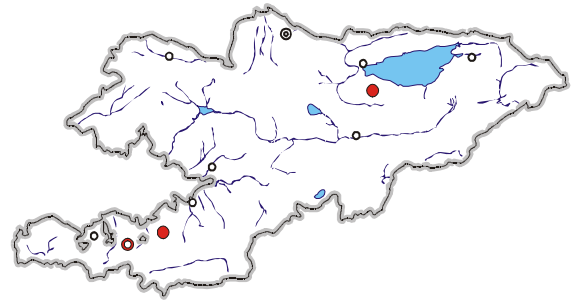
Asiatic Red Deer, Tien Shan Maral, Tien Shan stag

Cervus elaphus Linnaeus, 1758 ssp. *asiaticus* Lydekker, 1898

Status: IV category, *Endangered*, EN C2a(i): R. It is large red deer, sporadically spreaded Central Asian subspecies of Holarctic species. The species was numerous 100–120 years ago quite in all territory of spruce-forests in Kyrgyzstan, where at present time there are one compact population (about 280 individuals in 2003, 150 in 1985) in Naryn-Too Mountain Range and several small groups occasionally occur in Eastern part Issyk-Kul Region. There were also registered in 1970th up to 10 specimens in upper part of At-Bashi River basin. It populates forest and shrubby landscapes in mid-montane belt and migrates in summer to subalpine meadows, at 2,000–2,900 (3,900) m above sea level. Individuals are able both for resident habitation and to far migrations (to Kazakhstan and back to Eastern Issyk-Kul Region). Stags are observed separately all the year round with the exception the rut period in September – October; calving is from end of May up to beginning of July, fertility is 1–2 (3) calves. limiting factors: destruction of habitats (wood-cutting, excessive cattle pasturage), limitation of area of occupancy and winter feeding. anthrop disturbance, poaching, press of predators (especially wolves), parasites, transmissible diseases. Is not held in captivity in Kyrgyzstan, but successful propagation in zoos is known. Protection measures undertaken in Kyrgyzstan: hunt prohibition (1948), 2 wildlife areas (1958), re-organisation of one of those as Naryn Nature Reserve (1983) which Reserve covers at present time an approximate square 370 km². For conservation of the species, there are offered: the expanding of the protected area in Naryn-Too Mountain Range, the creation of seasonal ecological zones in migration places in Eastern Issyk-Kul region, the control for wolves number, experiments over the re-acclimatisation into areas of former occupancy and the breeding in half-wild conditions.

Жейрен

Gazella subgutturoza Guldenstaedt, 1780

Ача туяктуулар сымалдар – *Artiodactyla* – Парнокопытные
 Көндөй мүйүздүүлөр – *Bovidae* – Полорогие

Статусу: III категория, *Critically Endangered*, CR: R, C1 Жоголуп бара жаткан түр же Кыргызстандын территориясында такыр эле жоголуп кеткен. Кыргызстанда, Орто Азия жана Казакстанда уруунун бир гана түрү.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Өткөн кылымдын 30-чу жылдарына чейин Ысыккөлдүн түндүк жээгинде, анын түштүк-батыш чөлдүү жерлери жана Ортокою районунда кездешүүчү [3, 17]. 70-жылдары Ысыккөлдүн түштүк-батыш жагында гана сакталып калган, анда бирин-серин эле болгон [3]. Азыркы убактарда ошол райондордо жейрендин сакталганы жөнүндө эч маалымат жок [8]. 1968-жылы Кыргызстандын түштүк-батыш тарабында Күнгөй тоолорунда жана Ош областынын Лейлек районунда болгону аныкталган. 1975-жылы ушул эле жерлерде 100 особго жакын болгону белгилүү [3, 9]. Жейрендин тагдыры белгисиз. Республикадан сырткары жейрен Орто Азия жана Казакстанда, Чыгыш Кавказ сыртындагы чөлдөрдө, Иран, Афганстан, Пакистан, Кытай жана Монголияда таралган [7, 16].

Саны. Жейрендин саны жөнүндө сөз кылуу кыйын, себеби болсо да бирин-серин же он чактыга жетпейт.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдери). Кыргызстандын шартында жейрендин биологиясы толук изилденген эмес. Шагылдуу жана чополуу өсүмдүктөрү сейрек келген чөлдөрдө таралган. Түздүү же дөбөлүү ачык мейкиндикти каалайт [6]. Суу жээктен же суулар аз болгонуна карабастан жээктерге жакын болушат. Төмөн жакка чогулган жаандын жана кардын суулары менен каныгышат. Жашоо тиричилиги отуруктуу түрдө өтөт [3]. Эртең менен жана кечинде оттошот. Жейрендер өтө сак, көздөрү курч жана сак кулак. Казакстанда жейрендин тууту ноябрь-декабрда өтөт [14, 1, 7]. Эркектери 2-5 ургаачылары менен топту түзүп, бөлөк особдорду жолотпойт [14]. Жейрен 5,5-6 айга жакын көтөрүп апрелдин аягынан тартып июлдун башталышына чейин тууй баштайт, бирок негизинен майдын экинчи жарымынан тартып [14] ургаачысы 1-2 же чанда эле 3-4 тууйт [14, 17]. Жейрен 3 айга жакын, кечирээк туулганын күзгө чейин эмизет [14].

Чектөөчү факторлор. Санынын өзгөрүлүшүнүн себептери-браконьерлик. Түргө жагымдуу жерлерди чарбага же жайытка гана пайдаланылышы. Жырткычтардын таасири, адамдын куугунтуту, жерлерин жайытка пайдалануу.

Көбөйтүү (колдо багуу). Зоопарктарда жана питомниктерде жакшы төлдөшөт.

Уюштурулган коргоо аракеттери. ЖКЭБдин Кызыл китебине, СССРдин жана Кыргыз Республикасынын Кызыл китебине киргизилген. Өзгөчө жейренди коргоого Ысыккөл аймагында өтө көңүл бурулган жана Кыргызстандын түштүгүндө Түркстан кыркаларынын урчуктарында.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Браконьерлер менен күрөш жүргүзүү, жейрендин жашаган жерлерине малды жайууга тыйуу салуу. Мурунку жайылган жерлерине коё берүү максатына ылайык жаныбарды колго багып көбөйтүүсүн уюштуруу. Бул жерлерге катуу тартип коюп, заказниктерди уюштуруу. Кийин жейрендин биологиясын, колдо көбөйүшүн өзгөчөлүктөрүн жана чектелүү жерлерге, ал тургай антропогендик ландшафтка анын ыңгайланышын изилдөө.

Джейран

Gazella subgutturoza Gulg., 1780

Статус: III категория, *Critically Endangered*, CR: R, C1. Исчезающий вид или совсем исчезнувший на территории Киргизии. Единственный вид рода в Киргизии, Средней Азии и в Казахстане.

Распространение общее и в стране. Средняя Азия и Казахстан, пустыни Восточного Закавказья, Иран, Афганистан, Пакистан, Китай и Монголия [7, 16]. До 30-х годов прошлого столетия населял северный берег Иссык-Куля, юго-западную его пустынную часть и район Орто-Токая [3, 17]. К 70-м годам сохранился лишь в юго-западной части Прииссыккуля, здесь насчитывались единицы этих животных [3]. В настоящее время сведений о наличии джейрана в этом районе нет [6]. В 1968 г. было установлено присутствие джейрана на юго-западе Киргизии – в Ляйлякском районе Ошской области, здесь в 1975 г. обитало около 100 животных [3, 9]. Дальнейшая судьба их не известна.

Численность. Крайне низкая, регистрируется нерегулярно.

Образ жизни (жизненные циклы). Обитает в щебнистых и глинистых пустынях с редкой травянистой растительностью. Предпочитает ровные или холмистые открытые пространства [6]. Держится около водоемов, которые представляют здесь редкость. Довольствуется дождевой и снеговой водой, собирающихся в понижениях. Ведет преимущественно оседлый образ жизни [3]. Кормится утром и вечером. Хорошо видит и слышит, это очень осторожное животное. Гон у джейрана в Казахстане происходит в ноябре – декабре [14, 17]. Самцы в это время собирают группы самок 2 – 5, молодых особей к ним не подпускают [14]. Беременность самок длится около 5,5 – 6 месяцев, ягнята рождаются с конца апреля и до первых чисел июля, в основном во второй половине мая [14]. Самка приносит 1 – 2 и очень редко 3 – 4 [14, 17] детенышей, лактация длится около 3 месяцев [14].

Лимитирующие факторы. Антропогенные: браконьерство, освоение видопригодных территорий, а также хищники.

Разведение (содержание в неволе). Хорошо размножаются в зоопарках и питомниках.

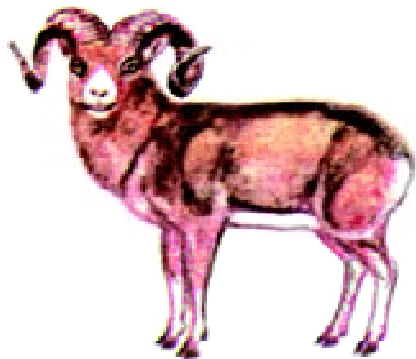
Меры охраны существующие. Внесен КК МСОП, в КК СССР и КК Киргизской ССР. Особое внимание уделено охране в отрогах Туркестанского хр. на юге Киргизии.

Меры охраны рекомендуемые. Усиление борьбы с браконьерством, запрещение выпаса скота в местах обитания вида. Организация полувольного разведения животных с последующим выпуском в видопригодную местность и места прежнего обитания, с созданием заказников. Изучение биологии вида, особенностей размножения в неволе, адаптация его в условиях ограниченного местообитания и даже антропогенного ландшафта.

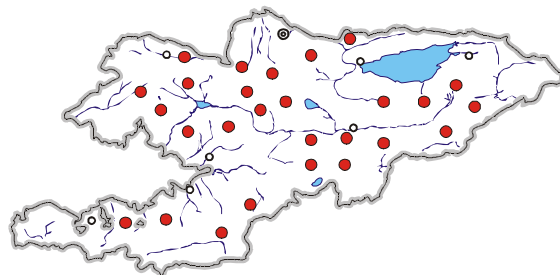
Goitered gazelle

Gazella subgutturoza Gulg., 1780

Status: III category, *Critically Endangered*, CR: R. Inhabited on northern and southern shores of western part of Issyk-Kul Lake as well as Orto-Tokoi and Leilek Locality in the south till 70th of the last century. No evidence of existence is available nowadays. No data on numbers are known. Prefers plain or hilled open habitats close to watered sites. Often limits water consumption with raining and snow water accumulated in depressions. Resident species. Feeds in mornings and evenings. Extremely shy animal with good sight and hearing abilities. Mating season starts in November-December. Males group 2-5 females and isolate them from other males. Pregnancy period is about 5.5-6 months, female give a birth to 1-2 rarer 3-4 young animals at the end of April till beginning of July. Lactation time lasts for 3 months. Limiting factors are poaching and cattle grazing. Breeds successfully in captivity. Included in Kyrgyz Red Book. It is recommended to fight against poachers, cease cattle breeding in suitable for Gazelle habitats, organize captivity breeding and re-introduction of the animal.

Аркар, кулжа

Ovis ammon Linnaeus, 1758

Ача туяктуулар сымалдар – **Artiodactyla** – Парнокопытные
Көндөй мүйүздүүлөр – **Bovidae** – Полорогие

Статусу: Республиканын аймагында ар түрдүү статустагы үч түрчө кездешет. Памир аркары (*Ovis ammon polii* Blyth (1841) статусу –3; Тяньшань аркары (*Ovis ammon karelini* Severtzov (1873) статусу – 2; Северцов Аркары (*Ovis ammon severtzovi* Nasonov (1914), статусу –1.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Борбордук Азиянын тоолуу аймактары: Кызылкум тоо калдыктарынан Нуртау, Памиралай, Тяньшань, Чу-Или тоо кыркалары, Казактын майда тоо чокуларында, Алтай, Саян, Гималай тоолоруна чейин- мурда Кыргызстандын корунун бардык жерлеринде кездешкен [53,23]. Азыркы убакта көбүрөөк санда Тескей Алатоо, Нарынтоо, Атбашы тоо кыркаларынын түштүгүрөөк жактарында жана Алай өрөөнү курчалган төөрлөрдө. Республиканын калган аймактарында Тяньшань аркары Кунгөй Алатоонун батыш бөлүгүндө, Сонкүлдүн айланасындагы тоолордо, Кыргыз жана Талас кырка тоолорунда чачарыганы сакталып калган [47]. Северцов аркарынын анча чоң эмес популяциясы Түркстан тоо кыркаларынын этегинде кездешет [9,47].

Жашаган аймактары. Тоо жеолеринин түзөң талаалуу коомчулугун жана тоо арасындагы өрөөндөрдү артык көрөт, деңиз деңгээлинин бийиктиги анча маанилүү эмес. Бирок азыркы мезгилде негизинен анын изиг азыраак кубалоочу бийик тоолуу жерлерде сакталып калган [47].

Саны. Памир аркары азыр жогорку санда [47]. Алардын саны боюнча так маалыматтардын жок, бирок ар кандай булактардын билдирүүсү боюнча алардын саны 8000-10000 особго жетет деп божомолдоого мүмкүн. Тяньшань аркарынын саны 1000 особдон ашпайт. Северцов аркары дээлик жок болууда, анын популяциясынын саны бир-нече ондогон особ.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Үйүрлүү жаныбар, жетилген жана карган эркектери гана жалгыздан же кичинекей топ болуп жүргөндү артык көрүшөт. Тынчсыздандырбаган жерлерде негизинен күндүз, ал эми браконьердик күчтөр өнүккөн жерлерде түнкүсүн тиричилик кылышат. Көбүнчө чөп өсүмдүктөрү менен азыктанышат [47]. Жыныстык жетилүүсү 2,5 жаш курагында. Полигам. Куугу ноябрь – декабрь айларында өтөт. Апрель-май айларында бир же эки козу тууйт. Алар энесинин сүтү менен октябрь кээде андан да кечирээк убакка чейин тамактанышат.

Чектөөчү факторлору. Аркарлардын санынын аныктоочу негизге факторлор – браконьерчилик, кай бирде калың терең карлуу кыш. Табигый душмандары карышкыр, илбирс кээде аюу болуп эсептелет. Көптөгөн козуларын, ал турсун чоңдорун да иттер жок кылышат.

Көбөйтүү (колдо багуу). Зоопарктарда, питомниктерде өстүрүшөт.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Сарычатэрташ, Бешарал, Сарычелек коруктарынын аймагында корголот. Мергенчилик кылууга чет элдик мергенчилер үчүн уюштурулган трофей мергенчилигинен башкага тыюу салынган.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Жаныбарлардын саны боюнча туруктуу мониторинг жүргүзүү зарыл. Талас жана Кыргыз кырка тоолоруна ӨКЖА уюштуруу жана тез арада Түркстан кырка тоолорундагы Северцов аркарын коргоо боюнча комплекстүү иш чараларын иштеп чыгуу талапка ылайык. Валюталык мергенчилик боюнча иштеген фирмалардын санын азайтуу зарыл [47].

Горный баран

Ovis ammon Linnaeus, 1758

Статус: На территории республики обитает три подвида имеющих разный статус. Памирский горный баран (*Ovis ammon polii* Blyth, 1841), статус – 3. Тянь-шаньский горный баран (*Ovis ammon karelini* Severtzov, 1873), статус - 2. Баран Северцова (*Ovis ammon severtzovi* Nasonov, 1914), статус – 1.

Распространение общее и в стране. Горные районы Центральной Азии от останцевых гор Кызылкумов, хр. Нуратау, Памиро-Алай, Тянь-Шань, Чу-Илийские горы, Казахский мелкосопочник, Алтай, Саяны, Гималаи. На территории Кыргызстана раньше встречался по всей республике [53,23]. В настоящее время наиболее высокая численность в районах, расположенных южнее хребтов Тескей Алатоо, Нарын-Тоо, Атбашинского, горах, окружающих Алайскую долину. На остальной территории республики сохранились разрозненные очаги тянь-шаньского горного барана в западной части Кунгей Алатоо, в горах окружающих озеро Сон-Куль, по Кыргызскому и Таласскому хребтам [47]. Небольшая популяция горного барана Северцова сохранилась в предгорьях Туркестанского хребта [9, 47].

Места обитания. Предпочитает степные сообщества на выровненных участках гор и межгорных долин, высота над уровнем моря большого значения не имеет. Но в настоящее время сохранился по большей части в высокогорье, где его меньше преследуют [47].

Численность. Наиболее высокая численность памирского горного барана [47]. Хотя точных сведений о его численности нет, но исходя из разных источников, можно предположить, что его численность составляет 8000-10000 особей. Численность тянь-шаньского горного барана не превышает 1000 особей. Практически исчез баран Северцова, численность его популяции не превышает нескольких десятков особей.

Образ жизни (жизненные циклы). Стадное животное, лишь взрослые и старые самцы предпочитают держаться небольшими группами и одиночками. Там где его не тревожат, ведет преимущественно дневной образ жизни. В местах, где сильно развито браконьерство, предпочитает кормиться в темное время суток. Кормится преимущественно травянистой растительностью [47]. Половой зрелости достигает в возрасте 2.5 лет. Полигам. Гон происходит в ноябре – декабре. Молодые появляются в апреле – мае, один реже два ягненка. Молоком матери питаются до октября, иногда и позже.

Лимитирующие факторы. Основным фактором, определяющим численность баранов, является браконьерство, иногда глубоко-снежные зимы. Естественными врагами являются волки и снежный барс, реже медведь. Много молодняка и даже взрослых уничтожают собаки.

Разведение (содержание в неволе). Разводится в зоопарках и питомниках.

Меры охраны существующие. Охраняется на территории Сарычат-Эрташского, Беш-Аральского и Сары-Челекского заповедников. Охота запрещена, кроме трофейной охоты для иностранных охотников.

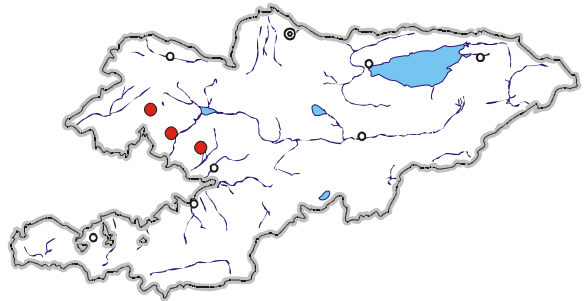
Меры охраны рекомендуемые. Необходимо проведение постоянного мониторинга за численностью животных. Создать ООПТ в Таласском и Кыргызском хребтах. Необходимо срочно разработать комплекс мер по охране барана Северцова в предгорьях Туркестанского хребта. Сократить количество охотфirms по валютной охоте [47].

Argali

Ovis ammon Linnaeus, 1758

Status: *V category, VU A2cde.* Inhabits in all mountainous ridges of Kyrgyzstan, *karelini* is sporadic in Sandalash, Talas, Kyrgyz, Djungal, Kungei and Teskei Ridges, Song-Kul Region, common in syrts of eastern part of Tien Shan, but not in Arpa and Ak-Sai Localities, *polii* occurs in Arpa and Ak-Sai, Chatyr-Kul Lake Region, Kokshaal-Too, Alai Ridge. Typical inhabitant of highland steppes, meadows, open midlands. Helicopter census demonstrated that there were 400-700 *karelini* argali in Talas Ridge, 1,200 animals in Sarychat-Ertash zapovednik (protected area), in the rest localities – around 100 animals. Density of *polii* argali obtained from helicopter census is 10 animals within 10 km transect in Arpa, 27 – in Ak-Sai, 30-39 – in Korumdu Locality. Numbers of that subspecies dropped by almost twice for the last 10 years because of commercial hunting, especially males reducing by 12-18 times. Current density of that subspecies is 20.2-23 animals per 1,000 ha. Males of *karelini* join females in autumn, heating season starts in October-November, males fight with each others. Males start mating in 5 years. Pregnancy lasts for 160-165 days, female delivers 1 or 2 young animals in March-April. Mating season of *polii* starts in November-December. Females deliver 1 young animal in May-June. Limiting factors for both subspecies are poaching, commercial hunting for *polii*, predators, heavy snow winters. Breeds successfully in captivity. Subspecies *karelini* was included in Kyrgyz SSR and the USSR Red Books, protected in Sarychat-Ertash zapovednik (protected area). It is recommended to protect argali in habitats where they may inhabit, limit cattle grazing in suitable for argali habitats, establish protected area in Talas Ridge, control stock of wolves.

Мензбир сууру

Marmota menzbieri Kaschkarov, 1925

Кемирүүчүлөр сымалдар – *Rodentia* – Грызуны
Тыйын чычкандар – *Sciuridae* – Беличы

Статусу: *V категория. Vulnerable. VU B1+2c.* Сейрек түр. Батыш Тяньшандын эндемиги, ареалы кууш, байыркы тоолу түр [5]

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Угам, Пскем, Чаткал жана Ангрен суулардын башындагы тоолуу райондогу чакан территорияларды ээлейт. Мензбир суурунун эки түрчөсү белгилүү – угамдык менен чаткалдык [3, 25, 26]. Биринчиси толугу менен Казакстандын Чымкент областында таралган, экинчиси негизинен Өзбекстанда жана анча-мынча саны Тажикстан жана Кыргызстандын территорияларында. Биздин Республикада Чаткал тоо кыркаларынын батышыраак Касансай, Гавайсай жана Терсалардын үстүнкү (жогорку) алкактарынын Чапчыма ашуусунан батыш тарапка карай жактан табылган.

Жашаган аймактары. Анын таралышы Чаткал кыркасынын түндүк-батыш бет жагынан шалбааларда орун алган [9, 25, 47].

Саны. Өткөн кылымдын 60-жылдарында Чаткал кыркасынын участкалардын 1 км² бөлүгүндө 200дөн 400гө чейин Мензбир суурунун особдору катталганы белгилүү [3]. 2001-жылы Чаткал ашуусунда суур табылган эмес. Жайында батыш тарапта Бешарал коругунун территориясында суурдун максималдык жайгашынын жыштыгы 1 км² та 28 особго чейин түзгөн (Чоңбулак жайыты), башка тоолуу участкаларда - 23дөн 26га чейин [6, 28]. Ошол эле жылы бүт корук боюнча санак жүргүзгөндө бардыгы болуп 1503 особь калган.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдери). Суурлар кеңири территорияларда деңиз деңгээлинен 2200 м ден 3400 м ге чейин бийиктикте прангос менен жабдылган субальпы жана альпы алкактарында жашашат [26]. Ийиндери таштак жерлерде казылат. Кээбир учурда алардын ийиндери шалбаалуу өсүмдүктөргө бай, жайык жерлерде казылат. Суурлар жапыз тоолордун беттерине же айдоо жерлерге жайгашууга аракет кылышат, өтө бийиктен качышат. Ийинин жай эрүүчү карлар жаткан жайыт жерлерге, түзөңгө, нымдуу чөпкө бай чоң эмес суулардын бойлоруна казышат [26]. Негизги ийиндери 2-3 кирип чыгуу тешиктеринен турат. Суурлардын жайланышы көбүнчө чыгыш менен түндүк жакта, чанда эле батыш беттерде байкалат. Күндүз активдүү келишет, көп колонияны (топ-топ болуп) түзүп жашашат [6]. 6,5-7 айларга жакын созулган кышкы чээнге киришет [6, 25]. Жер бетинин экспозициясына жана жашаган жеринин бийиктигине карата марттын аягында - апрелдин башында чээнден чыгышат. Жайдын аягында организмдинде майлар бир топ топтолот, анан августтун аягында - сентябрдын биринчи жарымында чээнге киришет [25, 26]. Жылына бир жолу эле көбөйүшөт. Тукумдуулугу анча көп эмес, болгону 3-4 чоңдолой тууйт [25, 26]. Ургаачылары көбөйүүгө 2-3 жолу чээнден чыккандан кийин катышат [25], бирок бардык эле ургаачылары тууй бербейт. 100 суурга 20дан ашык эмес көбөйүүгө катышуучу ургаачылар туш келет [10]. Чөндөлөйлөрү жердин үстүнө майдын аягында чыгышат [6, 26]. Чөптүү өсүмдүктөр - Мензбир суурунун негизги азыгы (тоюуту) [6].

Чектөөчү факторлор. Браконьерлер. Кургакта (жер үстүндө) жүрүүчүлөрдүн жана жырткыч куштардын таасири.

Көбөйтүү (колдо багуу). Маалымат жок.

Уюштурулган коргоо аракеттери. 1975-жылдан бери Кыргызстанда ал өзгөчө коргоого алынган түрлөрдүн тизмесинде. 1979-жылы уюшулган Бешарал коругу Чаткал тоо кыркалардын түндүн бетинде таралган Мензбир суурун коргоого жана санын калыбына келтирүү максатына ылайык атайын программа иштеп чыккан. Мензбир сууру СССРдин Кызыл китебине кирүүчү сейрек жана жоголуп бара жаткан жаныбарлардын тизмесинде. ЖКЭБдин Кызыл китебине киргизилген.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Суурлар жашаган жерине коргоону күчөтүү, браконьерлер менен күрөш жүргүзүү. Бул түр сакталган участкаларды кошуп Бешарал коругунун территориясын кеңейтүү. Мензбир биологиясын сөзсүз түрдөө изилдөө. Суурдун популяциясына терс таасир этүүчү факторлорду билүү жана ушул эндемикалык жаныбарлардын санын калыбына келтирүүгө максат коюу.

Сурок Мензбира

Marmota menzbieri Kaschkarov, 1925

Статус: *V* категория, *Vulnerable*, *VU B1+2c*. Редкий вид. Эндемик Западного Тянь-Шаня, узкоареальный, древний горный вид [5].

Распространение общее и в стране. Горные районы в верховьях рек Угама, Пскема, Чаткала и Ангrena. Выделено два подвида сурка Мензбира – угамский (Южноказахстанская обл. [26]) и чаткальский (Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан) [3, 25].

Места обитания. В КР обитает на лугах Чаткальского хр., западнее перевала Чапчыма, в верхних поясах Касан-Сая, Гава-Сая, Терса [9, 25, 47].

Численность. В 60-х годах 20 в. на отдельных участках Чаткальского хр. было зарегистрировано от 200 до 400 особей на 1 кв² [3]. В 2001 г. на перевале Чапчама их уже не было. На территории Бешаралского зап. численность до 28 особей на 1 кв² (ур. Чон-Булак), на других горных участках – от 23 до 26 [6, 28]. Всего – 1503 особей. Сейчас численность вида медленно восстанавливается [6].

Образ жизни (жизненные циклы). Селится в субальпийском и альпийском поясах на высоте от 2200 до 3400 м [6]. Обычно на восточных и северных склонах, реже – на западных. Крутых склонов избегает. Охотно устраивает поселения у медленно тающего снега, у небольших ручьев, где влажно и имеется сочная трава [26]. Норы приурочены к каменистым участкам, в некоторых местах норы находились на полянках с луговой и степной растительностью. В основном норы имеют 2-3 входа. Живёт семьями и колониями [6]. Ведёт дневной образ жизни. В конце лета накапливает в организме значительное количество жира, и в конце августа – первой половине сентября залегает в спячку [6, 25], которая длится около 6,5–7 месяцев [25, 26]. Просыпается в конце марта – начале апреля, в зависимости от высоты обитания и экспозиции склонов [6]. Размножается один раз в году. Плодовитость невысокая – 3–4 детёныша [25, 26]. Самки приступают к размножению после 2–3 зимних спячек [25], не все самки приносят потомство, на 100 особей приходится не более 20 самок, дающих приплод [25]. Молодые появляются на поверхности в конце мая [6, 26]. Основной корм – травянистые растения [6].

Лимитирующие факторы. Браконьерство. Наземные и пернатые хищники.

Разведение (содержание в неволе). Сведений нет.

Меры охраны существующие. В Киргизии с 1975 г. включён в список особо охраняемых видов. В Бешаральском заповеднике, созданном в 1979 г., специально разработана программа восстановления численности вида. Внесен в Красную книгу МСОП, Красную книгу КР.

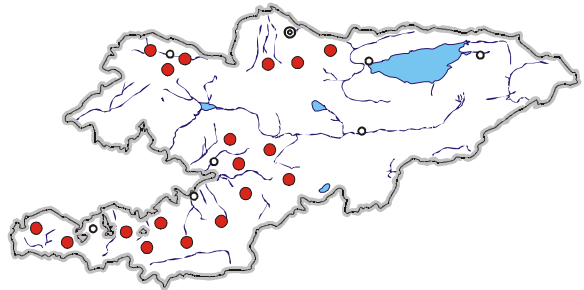
Меры охраны рекомендуемые. Усиление охраны сурков в местах обитания, ужесточение мер воздействия по отношению к браконьерам. Расширение территории Бешаралского заповедника, включая те участки, где ещё сохранился этот вид, изучение его биологии.

Menzbier's marmont

Marmota menzbieri Kaschkarov, 1925

Status: *V* category, *Vulnerable*, *VU*, *B1+2c*. Rare endemic species of Western Tien Shan. Inhabits in Chatkal Mountainous Ridge, westwards from Chapcham Pass in upper belts of Kasan-Sai, Gava-Sai and Ters Localities. According to reports of Besh-Aral zapovednik (protected area), there were around 10,000 animals registered in census in 1999. Later internally displaced people were settled next to protected area starting cattle breeding and hunting after marmots. Several years ago those people moved to a different place, stock of marmots have been slowly recovering. Prefers subalpine and alpine belts within 2,200-3,400 m (7,200-11,100 feet) above sea level. Marmot burrows located nest to stone or meadow sites. Hibernates in winter for 6.5-7 months, wakes up at the end of March- beginning of April. Breeds once a year, not all females mate. Juveniles appear outside at the end of May. Limiting factors are poaching, predators. No data on captivity holding. Included in protected list since 1975, Besh-Aral zapovednik was establish with major purpose to protect that species. Included in the USSR Red Data Book. It is recommended to strengthen measures against poaching, increase Besh-Aral zapovednik square, research the biology of the species.

Жейре, чүткөр
Hystrix indica Kerr, 1792

Кемирүүчүлөр сымалдар – *Rodentia* – Грызуны
Чүткөрлөр – *Hystricidae* – Дикообразные

Статус: VII категория, *Lower Risk/least concerned, LR/lc*, аз изилденген түр.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Батыш Европанын түштүгү, Алдыңкы жана Орто Азия, Индия. Кыргызстанда чүткөрдүн жашоо аймактары тоо этектеринин булуң-буйткалуу рельефине, деңиз деңгээлинен 2300 м бийиктикке чейинки орто тоолуу райондорго туш келет. Кыргыз, Талас, ошондой эле Фергана жана Чаткал тоо кыркалары. Чоңкеминде жана Боом капчыгайында кездешкендиги жөнүндө маалымат бар.

Жашаган аймактары. Чүткөр Талас жана Чаткал тоо кыркаларынын булактардан алыс эмес, бадалдуу төмөнкү бөлүктөрүн артыксынтат. Кыргыз тоо кыркаларында көбүнчө тоо этектеринде жумшак жана камыштуу жерлерде кездешет.

Саны. Бардык жерде сейрек, бирок азыркы кездеги саны боюнча так маалымат жок.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Адатта чүткөрлөр чоң эмес колониялар менен отурукташчу, бирок акыркы он жылдыктарда санынын азайышына байланыштуу жалгыздан гана кездешет. Тиричилигин түнкүсүн жүргүзөт, ийинин өзү казат, ийиндери туруктуу болот жана сыртка чыгуучу бир нече жолдору бар. Ал эми азыктанууга бир гана жол менен чыгат да, ал жол бутактанбайт. Адабияттагы маалыматка караганда [3, 4, 41, 45] жылда бир гана жолу көбөйөт. Апрельде 2 – 5 чөндөлөй туулат, алар июлдун аягында эле өз алдынча жашоого жөндөмдүү болушат. Жай мезгилинде чүткөрлөр өсүмдүктөрдүн жашыл бөлүктөрү менен, мөмөлөр жана уруктар менен азыктанышат. Бакчаларга жана огороддорго кириши мүмкүн. Кышында анча активдүү эмес, жаш дарактардын кабыгы, бутактар жана чөп өсүмдүктөрүнүн тамырлары менен азыктанат.

Чектөөчү факторлор. Айрым жылдары кардын калыңдыгынын жана жердин тоңушунун себебинен ачкалыктан өлөт. Бирок негизги фактор – бул браконьерлик иш-аракеттер [4].

Көбөйтүү (колдо багуу). Алматы зоопаркында жана Казакстандын сейсмология Институтунун Биополигонунда багылат жана көбөйтүлөт, 7 чүткөр Чымкент жана Караганда зоопарктарында жашайт [4].

Уюштурулган коргоо аракеттери. Сарычелек, Падышата, Бешарал коруктарында, Бешташ, Карашоро жана Аларча улуттук парктарында корголот. Казакстандын Кызыл китебине киргизилген.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Сакталып калган жерлерде зоологиялык заказниктерди түзүү.

Дикобраз индийский*Hystrix indica* Kerr, 1792

Статус: VII категория, *Lower Risk/least concerned, LR/lc*, малоизученный вид.

Распространение общее и в стране. Юг Западной Европы, Передняя и Средняя Азия, Индия, Киргизский хр., Таласский, а также Ферганский и Чаткальский хребты. Есть сведения о встречах в Чон-Кемине и Боомском ущелье.

Места обитания. Приурочены к изрезанному рельефу предгорных и среднегорных районов, селится на высотах до 2300 м.. В Таласском и Чаткальском хребтах предпочитает нижние зоны, густозаросшие кустарником, недалеко от ручьев и других водных источников. В Киргизском хр. чаще встречается в предгорьях, на участках с мягким грунтом и густыми зарослями тростников.

Численность. Крайне редок, но конкретных данных нет.

Образ жизни (жизненные циклы). Селится небольшими колониями, но в последнее время, в связи с уменьшением численности, встречается поодиночке. Ведет ночной образ жизни, норы роет самостоятельно, причем норы бывают постоянные (с несколькими выходами на поверхность) и кормовые (с одним выходом и ходом без разветвлений). Размножается один раз в году, в апреле на свет появляются 2–5 детенышей, которые в конце июля уже могут вести самостоятельный образ жизни. Питается в летнее время зелеными частями растений, плодами, ягодами, семенами. Может заходить в сады и огороды. Зимой менее активен, питается корой молодых деревьев, ветками, корневищами травянистых растений.

Лимитирующие факторы. В отдельные годы из-за глубокого снежного покрова и сильного промерзания грунта погибает от голода. Но в основном-браконьерский промысел [4].

Разведение (содержание в неволе). Содержится и размножается в Алма-Атинском зоопарке и на Биополитоне Института сейсмологии МНОК Казахстана, 7 особей живут и в Чимкентском и Карагандинском зоопарках [4].

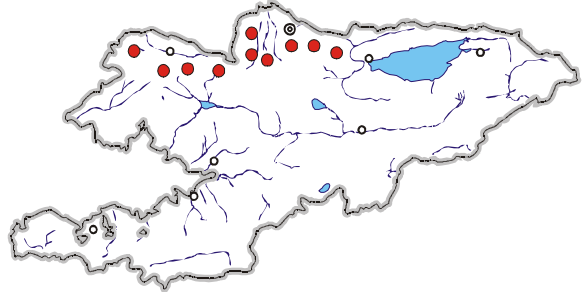
Меры охраны существующие. Охраняется в Сарычелекском и Падышатынском, Бешаральском заповедниках, в национальных природных парках «Беш-Таш», «Кара-Шоро», а также в Алаарчинском. Внесен в КК Казахстана.

Меры охраны рекомендуемые. Создание зоологических заказников в местах с сохранившейся численностью.

Indian Crested Porcupine*Hystrix indica* Kerr, 1792

Status: VII категория, *Lower Risk/least concerned, LR/lc*. Inhabits in foothills and midlands up to 2,300 m (7,500 feet) in Kyrgyz, Talas, Chatkal, Fergana Mountainous Ridges as well as in Chong-Kemin Valley and Boom Gorge. Prefers bush zones next to springs and small ponds. No exact data on stock numbers. Nocturnal animal, digs burrows with several holes. Delivers 2-5 young animals in July. Feeds in green parts of vegetation, fruits, cherries, seeds. Less active in winter, feeds in young trees barks, branches, grass roots. Limiting factors are cold and snow winters and poachers. There are successful cases of captivity breeding in Kazakhstan. Protected in Sary-Chelek, Padysha-Ata and Besh-Aral zapovedniks (protected areas), in Besh-Tash, Kara-Shoro, Ala-Archa National Parks. Included into Kazakh Red Book. It is recommended to establish zoological reservations in suitable habitats.

Кидик кошаяк

Allactaga elater Lichtenstein (1825)

Кемируучүлөр сымалдар – **Rodentia** – Грызуны
Кошаяктар – **Allactagidae** – Ложнотушканчиковые

Статусу: VII категория, *Lower Risk/least concerned, LR/lc.*

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Түндүк-Батыш Кытай, Түркия, Иран, Афганстан, Чыгыш Кавказдын башынан тартып, Зайсан ойдуңуна чейин чополуу чөлдөрдө жана жарым чөлдөрдө жашайт. Орто Азия менен Казакстандын ойдуңдарында кездешкени белгилүү. Анын таралышы Аму дарыя өрөөнүндө, Вахшада, Чүй, Или, Балхаш тегерегинде жана чөлгө окшош башка жерлер белгилүү. *A.E. vinogradovi* түрчөсү Казакстандын Жамбул областында, Кыргызстанда Чүй жана Талас өрөөнүндө кездешкени белгилүү.

Жашаган аймактары. Сейрек чөптүү жана бадалдуу өсүмдүктөрү бар чополуу тегиз чөлдүү участкаларда жашаганы жагымдуу келет. Чүй өрөөнүндө Кыргыз тоо кыркасынын бөксөөсүнөн өйдө чыгышпайт, Талас тоо кыркаларында кош аяктын жогорку чеги деңиз деңгээлинен 2200 м ге чейин жетет [31]. Ушул жерлерде дагы эле айдоонун жер платосунда жайылган. Токойлордо, бадалдарда, саздуу, айдалган жана сугат жерлерде жашабайт. Талас өрөөнүнүн батыш бөлүгүндө кош аяктар чанда гана чийлер өскөн кумдуу жерлерди ээлешкен [31].

Саны. Чүй өрөөнүндө түнкүсүн автомобилден санаганда (санак жүргүзгөндө) 10 км маршрутта 7 кемируучү кездешкен, Талас өрөөнү үчүн бул көрсөткүчтөр 1,5-2 эсе жогору [31]. Демек, жалпысынан алганда саны ага мүнөздүү жерлерде төмөн.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Кош аяктар жупташып жүрүүчү жаныбарлар. Кичи кошаяктардын ийиндери туруктуу жана убактылуу болуп бөлүнөт. Туруктуу ийиндери убактылууларга караганда бир топ алыстыкта турат. Ийиндери бири-бири менен жакшы билинүүчү издер же жолдор менен байланышып турат [6,31]. Кичи кош аяк өзүнүн жашоо тиричилигин түнкүсүн гана өткөрөт. Сутканын жарык мезгилинде ийиндеринен чыкпайт. Талас өрөөнүндө жылдын муздак мезгилинде чээнге киришет, б.а. октябрдын экинчи жарымында, ал эми апрелдин биринчи декадасында (биринчи он күндүк) чээнден чыгышат [6,31]. Чүй өрөөнү үчүн сезондук активдүүлүгүнүн мөөнөтү жылуу климатка байланыштуу узарган. Ноябрьдын аягында чээнге киришип, мартын башында ийиндеринен чыгышат [3]. Ошол эле Чүй өрөөнүндө көбөйүүсү мартта башталат [3]. Талас өрөөнүндө кош аяктар кечирээк көбөйүшөт-апрелден август бою [6,31]. Кээбир особдор жаз-жай мезгилинде эки жолу төлдөшөт. Түйүлдүктүн саны 2-5ке барабар [31]. Жазында кош аяк өсүмдүктөрдүн жашыл бөлүкчөлөрү менен азыктанат, жайкысын (жайында) жеминин көпчүлүк бөлүгүн уруктар, мөмө тамырлар, эфемер менен эфемероиддердин тамырчалары түзөт. Кош аяктардын азыгынын (тоготунун) белгилүү ролун курт-кумурскалар – көпөлөктөрдүн гусеницалары, түз канаттуулар, кумурскалар, ж.б. аткарат [3,29,30,31].

Чектөөчү факторлор. Адамдын чарбалык ишмердүүлүгү менен байланыштуу болучу жаныбарлар жашаган жерлерди өздөштүрүү: жерди айдоо жана кургатуу ж.б.

Көбөйтүү (колдо кармоо). Кош аяктарды колдо багып (кармап) көбөйтпөйт.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Азыркы убакта коргоо чаралары колдонгон эмес.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Мүмкүнчүлүккө жараша азыркы убакта жашаган жерлерди (жерлерин) сактоо.

Малый тушканчик*Allactaga elater* Lichtenstein (1825)

Статус: VII категория, *Lower Risk/least concerned, LR/lc*.

Распространение общее и в стране. Северо-Западный Китай, Турция, Иран, Афганистан. Обитает в глинистых пустынях и полупустынях от Восточного Предкавказья до Зайсанской котловины. Отмечен во всех низменных районах Средней Азии и Казахстана, долинах Амударьи, Вахша, Чу, Или, в Прибалхашье и других местах пустынного характера. Подвид *A.e.vinogradovi* обитает в Джамбульской области (Казахстан), Чуйской и Таласской долинах (Кыргызстан).

Места обитания. Предпочитает глинистые относительно ровные пустынные участки с редкой травянистой и кустарниковой растительностью. В Чуйской долине выше подножий Киргизского хр. не поднимается, в Таласском хр. верхняя граница поселения доходит до 2200 м [31]. Держится на плато, избегая крутых склонов. Не живет в лесах, кустарниках, на заболоченных, распаханых и поливных землях. В западной части Таласской долины зарегистрирован на песчаной местности с редкими кустами чия [31].

Численность. Немногочисленный вид, исчезающий в связи с освоением мест обитания. В Чуйской долине при учетах из автомобиля в ночное время на 10 км маршрута встречено 7 особей, для Таласской долины эти показатели в 1,5-2 раза выше [31]. Следовательно, численность его даже в характерных местах обитания низкая.

Образ жизни. (жизненные циклы). Норные животные. Норы бывают постоянные или временные (постоянные находятся на более значительном расстоянии, чем временные), соединяются хорошо заметными тропинками, которые вытаптывают зверьки [6,31]. Ведет ночной образ жизни, в светлое время суток из нор не выходит. В Таласской долине в холодное время года впадает в спячку, т.е. во второй половине октября, просыпается в первой декаде апреля [6,31]. Для Чуйской долины сроки сезонной активности растянуты в связи с более теплым климатом (залегают в конце ноября, выходят из нор в начале марта) [3]. В Чуйской долине приступает к размножению в марте [3]. В Таласской долине размножается позднее - с апреля по август [6,31]. Некоторые особи дают по два приплода за весенне-летний период. Количество эмбрионов - 2-5 [31]. Весной поедает зеленые части растений, летом большую часть корма составляют семена, луковицы, клубни, корневища эфемеров и эфемероидов, а также насекомые, гусеницы надгрызающих совок, прямокрылые, муравьи и др.[3, 29, 30, 31].

Лимитирующие факторы. Освоение мест обитания животных в связи с хозяйственной деятельностью человека: распашка земель, обводнение и др.

Разведение (содержание в неволе). Не проводилось.

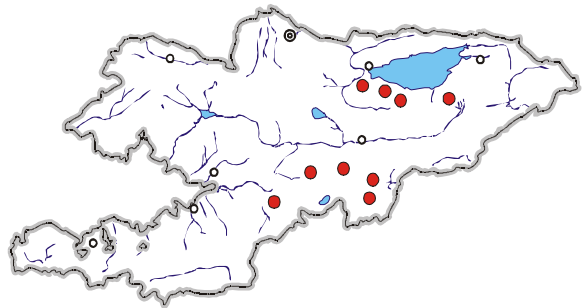
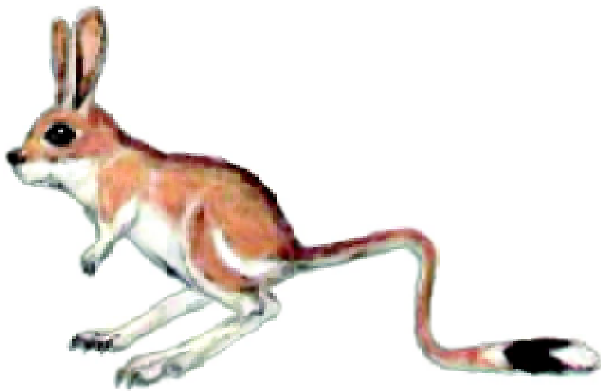
Меры охраны существующие. В настоящее время отсутствуют.

Меры охраны рекомендуемые. Сохранение характерных мест обитаний.

Small Five-toed Jerboa*Allactaga elater* Lichtenstein (1825)

Status: VII, *Lower Risk/least concerned, LR/lc*. Occurs in Chu and Talas Valleys. Prefers clay plain desert spots with scarce grass and scrubs up to 2,200 m (2,200 feet) above sea level. There were 7 Jerboas registered from the car within 10 km census transect in Chu Valley, that figure is 1.5-2 times higher in Talas Valley. Lives in permanent and temporary burrows. Holes are well connected with Jerboa paths. Nocturnal animal, hibernate during the winter. Starts to mate in March in Chu Valley and later – in Talas Valley. Uses for food green parts of vegetation, seeds, bulbs, roots of ephemers and ephemeroids. Insects are included into Jerboa's food. Limiting factors are destruction of suitable habitats such as ploughing up and watering. No evidence on keeping them in captivity. Protection measures are not currently undertaken. It is recommended to conserve suitable habitats.

Кошаяк

Allactaga saltator Eversmann (1848)

Кемируучүлөр сымалдар – Rodentia – Грызуны
 Кошаяктар – Allactagidae – Ложнотушканчиковые

Статусу: *Near Threatened*, NT: R.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Урал тегериндеги чөлдөрдөн тартып түштүк Байкал сырты, Монголия, Түндүк Кытайга чейин. Алтайда Чүй талааларда, Казакстандын көп жерлеринде таралган. Кыргызстанда кош аяктын эки түрчөсү, *A.s. altorum* Ognev Ысыккөл ойдуңунда жана *A.S. dementiewi* Кочкор өрөөнүндө жашайт, б.а. экинчи түрчөсү Атбашыда, Арпада жана Аксайда жашайт. Бул кош аяктар бир - биринен обочолонгон.

Жашаган аймактары. Жаныбарлар өлөң чөптүү, кээбирде шагылдуу участкаларды, же салыштырмалуу айыштуу түзөң, же чополуу айдоо жерлерди тандап алат. Негизинен булар чөлдөр же жарым чөлдөр; бийик тоолуу түрчө деңиз деңгээлинен 3500 м бийиктикте талаалуу биотопторду да ээлеши мүмкүн, бирок баары бир көбүнчө чөлдүү ландшафттарга жакын келишет [6]. Ушул түрчө ортонку тоонун чегинен ылдый карай түшпөйт, ошол эле Чүй өрөөнүндө да [3].

Саны. Адабияттарда көрсөтүлгөндөй ушул түрчөлөрдүн саны боюнча анча көп эмес сандагы материалдар айкындап турат. Мисалы, Атбашы өрөөнүндө капкан менен кармаганда анын түшүшү 15,7%ти, ал эми Кочкор өрөөнүндө-28%ти түзгөн [3].

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Кош аяктар жашаган жерлеринде жашоо тиричилигин түнкүсүн өткөрөт. Кышында чээнге киришет. Бийик тоолуу Аксайда алар чээнге сентябрда киришип, андан жазында апрелдин башында чыгышат. Климаты өтө деле катаал болбогон анчалык бийик эмес Ысыккөлдө сезондук активдүүлүгү бир кыйла жогору болот. Кош аяктар негизинен өсүмдүктөр-жалбырактар, уруктар, тамырлар, мөмө тамырларды жешет. Азыгынын курамына анча-мынча курт-кумурскалар да болушу мүмкүн. Кош аяктардын көбөйүүсү май-июнга созулат. Түйүлдүгүнүн саны 2ден 6га чейин, орточо 4кө жакын болот. Чөндөлөйлөрү июнда чыгышат [29].

Чектөөчү факторлор. Ортонку, бийик тоолордун климаттык шарттары жана жырткычтар.

Көбөйтүү (колдо багуу). Бул кемируучү чарбачылык жагынан кызыксыз болгондуктан, аны багып жана көбөйтүүнүн эч зарылчылыгы жок.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Буларды коргоо чаралары жок.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Ушул түрчөлөрдүн жашаган жерлерин сактоо.

Тушканчик-прыгун

Allactaga saltator Eversmann (1848)**Статус:** *Near Threatened, NT: R*

Распространение общее и в стране. Пустыни Приуралья до Южного Забайкалья, Монголии, Северного Китая. Чуйская степь на Алтае, большая часть Казахстана. В Кыргызстане обитает два подвида тушканчиков, которые изолированы друг от друга: *A.S. altorum* Ogn обитает в Иссыккульской котловине и Кочкорской долине, *A.s. dementiewi* “ в Ат-Баши, Арпе и Аксае [32].

Места обитания. Животные выбирают относительно ровные или слабопологие глинистые, иногда щебнистые участки, поросшие чахлой травянистой растительностью. Преимущественно это пустыни или полупустыни; высокогорный подвид может селиться и на степных биотопах, на высотах до 3500 м, но опять же больше приурочен к пустынному ландшафту [6]. Подвид, ниже, не спускается за пределы среднегорья [3].

Численность. Данные немногочисленные. Например, при отлове капканами процент попадания зверьков в Атбашинской долине составил 15,7%, а в Кочкорской -28% [3].

Образ жизни (жизненные циклы). Ведет ночной образ жизни. На зиму впадает в спячку. В высокогорье Ак-Сая залегает в спячку в сентябре, выходит в начале апреля. На небольших высотах, на Иссык-Куле, где климат менее суровый, сроки сезонного бодрствования гораздо значительнее. Поедает в основном растения-листья, семена, луковицы, корневища, клубни, в небольшом количестве-насекомых. Размножение длится май-июнь. Количество эмбрионов варьирует от 2 до 6, в среднем около 4. Молодые зверьки появляются в июне [29].

Лимитирующие факторы. Погодные условия среднегорья, высокогорья, хищники.

Разведение (содержание в неволе). Не представляет хозяйственного интереса, нет необходимости в его содержании и разведении.

Меры охраны существующие. Отсутствуют.

Меры охраны рекомендуемые. Сохранение мест обитания этих подвидов.

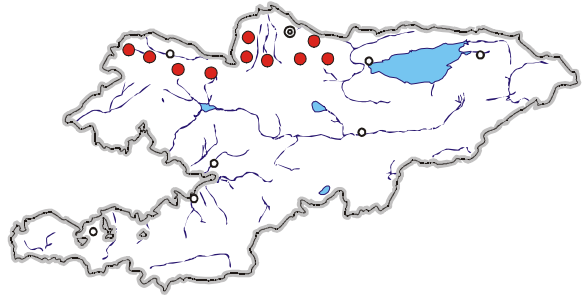
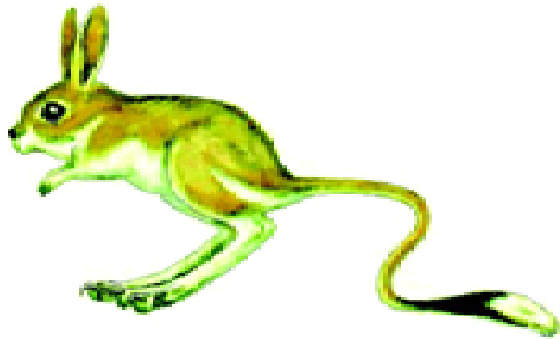
Jerboa

Allactaga saltator Eversmann (1848)

Status. VI, *Near Threatened, NT: R.* *A.s. altorum* occurs in Issyk-Kul Region and Kochkor Valley, *A.s. dementiewi* – in At-Bashi, Arpa, and Aksay Rivers valleys. Those two races are isolated from each other. Prefers plain or slightly slopping habitats, sometimes with pebbly spots with wilted grass. Those are deserts and semi-deserts. Data on numbers is scarce. Percentage of jerboas' falling into traps is 15.7 in At-Bashi Valley, and 28 – in Kochkor Valley. Jerboas are nocturnal animals, hibernate in winter time. In highland Ak-Say Valley, Jerboas start to dormant in September, end in beginning of April. In Issyk-Kul Region, waking season is longer. Uses for food leaves, seeds, bulbs, roots, and tubers, sometimes – in insects. Limiting factors are weather conditions in highlands and predators. No need to breed it in captivity. No special protection measures are undertaken so far. It is recommended to conserve habitats.

Северцов кошаягы

Allactaga severtzovi Vinogradov (1925)

Кемируучүлөр сымалдар – Rodentia – Грызуны
Кошаяктар – Allactagidae – Ложнотушканчиковые

Статусу: VII category, Lower Risk/least concerned, LR/Lc Кыргызстанда сейрек, аз изилденген түр.

Жалпы жана өлкөдө таралышы. Кеңири таралган ареалдары Орто Азиянын жана Казакстандын чөлдөрү. Устюрта, Арал тегерегинде, Бетпакдалда, Балхаш тегерегинде, Түркмөнстанда, Каспий аймагында, Батыш жана Түндүк Тяньшанда, ошондой эле Фергана өрөөнүнүн батыш бөлүгүндө кездешет.

Жашаган аймактары. Негизинен эфемер жана эфемероиддерден турган чөптүү өсүмдүктөр өскөн түздүк жарым чөлдүү жерлерде жашайт. Биздин шарттарда чополуу (ылайлуу) участкалар.

Саны. Биздин республикада бул түрдүн саны боюнча материалдар жок. Адабияттардан алынган маалыматтары боюнча Казакстанда кеңири таралганына карабастан анык саны бир топ төмөн. Мисалы, 10 км маршрутта 1,9-2,1 кезиккен, жайында – 3, 7 учураган.

Жашоо тиричилиги (жашоо циклдари). Кыргызстанда кош аяктын биологиясы белгисиз. Адабияттарда берилген маалыматтарга караганда активдүү сезондук мезгили 7-8 айга жакын созулат. Жашоо тиричилигинин күүгүмдө жана түнкүсүн өткөзөт. Анча терең эмес ийиндерди казышат. Жазында ийиндеринен чыккандан кийин көбөйүүсү башталат. 26 күнгө жакын көтөрүп 2-7ни тууйт. Көбөйүү мезгили созулган. Ургаачылары майдын башында тууйт.

Чектөөчү факторлор. Маалымат жок.

Көбөйтүү (колдо багуу). Колдо кармалып багуу боюнча фактылар жок.

Уюштурулган коргоо аракеттери. Азыркы учурда коргоого алынган чаралар белгисиз.

Коргоо үчүн зарыл аракеттер. Мүмкүнчүлүк болсо жашаган жерлерин сактап, коргоо зарыл.

Тушканчик Северцова

Allactaga severtzovi Vinogradov (1925)

Статус: *VII category, Lower Risk/least concerned, LR/lc* Редкий, малоизученный вид.

Распространение общее и в стране. Широкое. Ареал вида-пустыни Средней Азии и Казахстана. Устьюрт, Приаралье, Бет-Пакдала, Прибалхашье, Туркмения, район Каспия, Западный и Северный Тянь-Шань, а также западная часть Ферганской долины.

Места обитания. Предпочитает селиться на относительно ровной полупустынной местности, поросшей травянистой растительностью, состоящей преимущественно из эфемеров и эфемероидов. В наших условиях - это глинистые участки.

Численность. Данных нет. В Казахстане, хотя и широко распространен, но численность его довольно низкая. Например, на 10 км маршрута встречено 1,9-2,1 особей, летом 3,7.

Образ жизни (жизненные циклы). Не известен. Активный сезонный период длится около 7-8 месяцев. Ведет сумеречно-ночной образ жизни. Роет неглубокие норы. Приступает к размножению весной, после выхода из нор. Беременность самок в Кызылкумах отмечена в апреле. Продолжительность беременности - около 26 дней. Период размножения растянут. Количество эмбрионов - от 2 до 7. Самки приносят детенышей в начале мая [29, 30, 34].

Лимитирующие факторы. Нет данных.

Разведение (содержание в неволе). Не проводилось.

Меры охраны существующие. Отсутствуют.

Меры охраны рекомендуемые. Сохранение мест обитания.

Severtzov's Jerboa

Allactaga severtzovi Vinogradov (1925)

Status: *VII category, Lower Risk/least concerned, LR/lc*. Inhabits in Western and Northern Tien Shan, as well as in western part of Fergana Valley. Prefers plain semi-desert habitats with grass consisting of ephemeroids. No data on numbers as well as on species biology for Kyrgyzstan are available. Wake period lasts for 7-8 months, nocturnal animals. Digs shallow burrows. Number of embryos is 2-7, mating season is outstretched. Females give birth to young animals at the beginning of May. No evidence on holding them in captivity. Protection measures are unknown. It is recommended to conserve Jerboa's habitats.